

# СВЕТИ САВА или О ИДЕНТИТЕТУ И ЈЕДИНСТВУ

Бољуб Шикаковић

**И** гдје ли кога из нашег рода у нашем времену о коме бисмо могли да кажемо оно што је златоусти монах хиландарски Теодосије Светогорац посвједочио о Светом Сави (Служба Светом Сави, стихире, глас четврти)?

"Светитељ богоносан  
и пастир истинит  
и стуб непомичан  
и темељ вјере неподвижан,  
благочашна лествица непоколебљива,  
бедем цркве неразрушиви,  
светитеља љепота  
и чудеса источник, Саво, био си,  
стога те благочасно блажимо пјесмама  
и свосвештени ти данас служимо спомен".

Овако *достојан*, Свети Сава је из вјечности истински савременик сваког па и нашег времена. И то савременик који може да нас утемељи и у овом времену, у времену које се уопште карактерише непостојањем солидне и стабилне истине, а посебно истине која би нашем народу повратила загубљени *идентитет* и утемељила га у толико потребном *јединству*. Велико огледало народне душе је разбијено, и онда настаде грабеж за парчадима. Истина фрагмента и тренутка представља се као цјелина. И живот човјек се све болније своди на наводно непоновљиви тренутак за који се монополски брине хедонистичка индустрија забаве, обмане и забораве. Ово је доба масовног идолопоклонства. Историјско наслеђе и наш савремени контекст стављају нас као народ и као људска бића пред дилему: или *повраћај* *нашој вјери* и укорјењивању у *идентитету* везаном за нашу традицију, наравно уз сав универзалizam (који са тим није неспојив, напротив), или *напредовање* у *новојазганству* и потпуни губитак идентитета, раскорјењеност која нас дезинтегрише и тако онемогућава у самопотврђивању. Ваљда нам егоизам није затамнио вид дотле да не примећујемо да се разбијање нашег државног и националног *јединства* наставља. – Како да се одупремо стихијама овог времена?

Када се спомињемо Светог Саве онда то има пуни смисао ако на Светом Сави темељимо наш *идентитет* и *јединство*. Кад немамо извјестан одговор на питање "Ко смо ми?" онда је права прилика да се присјетимо ко је Свети Сава. Тако можемо знати како да пролазимо кроз историју, и личну и народну, а да не изгубимо *идентитет*. А када славимо Светог Саву треба да знамо да су светковине прилика да додирнемо светост, да у дневној пролазности дохватимо вјечност, да посветимо обесвешену садашњост, да у општој несигурности осигурамо своје постојање. – Ко је Свети Сава?

Знамо да је најмлађи Немањин син Растко био КНЕЗ Хумске области (потоње Херцеговине) а да је вођен богом и

једним руским монахом побјегао са владарског двора у светогорски манастир, у двор небески, и постао МОНАХ Сава. – Знамо да је Сава у Nikeји 1219. хиротонисан у АРХИЕПИСКОПА, што значи да је постао наследник светих апостола и преко њих Христа као Главе Цркве:



пуноћа епископског достојанства значи пуноћу апостолског предања и пуноћу Цркве као тијела Христовог. – Знамо да је Сава био мудар ДРЖАВНИК који је своје архиепископство користио тако што је једнако утемељивао државу као и цркву. – Знамо да је ЗАКОНОДАВАЦ Сава саставио *Номоканон* (*Законоправило*) тј. *Крмчију*, збирку црквених правила и грађанских закона којима се сигурно крмани црквом и државом. – Знамо да је Сава био ХОДОЧАСНИК и ДИПЛОМАТА који је из светогорске испосничке келије стизао до Цариграда, Nikeје, Јерусалима, Синаја, Антиохије. – Знамо да је као СВЕТИТЕЉ Сава био ПРОСВЕТИТЕЉ и УЧИТЕЉ. – Знамо да је Сава и први наш ПИСАЦ. Он је по свему ПРВИ у нашем роду.

И опет: Ко је Свети Сава? – Знамо да је његовим именом освештано толико мјеста, долина, врхова, страна, вода, извора... његовим именом је означена географија српског народа. Знамо да је над његовим моштима у манастиру Милешеви крунисан српски босански краљ Твртко Први, а херцег Стјепан Вукчић, по коме се зову Херцеговина и Херцег-Нови, звао се херцегом од Светог Саве. Светитељ је обиљежио које је његов народ и које је његова држава, и по њему се препознајемо. Он је творац нашег *идентитета* и јемац народног *јединства*.

Али опет: Ко је Свети Сава? И ко смо ми? – Сава је овајко одлучио о свом

идентитету. И о нашем. Доментијан за њега каже: "Вазда спремаше све ка *иренебесном* животу, знајући вољу љубитеља свога Христа и хотећи све смјестити у *Царство небесно*". Ту је дакле, у *Царству небесном*, Свети Сава нашао свој *идентитет*. Ту је тада и наш идентитет, ако смо народ Светог Саве, ако је Савино православље наше *светосавље*, онда је идентитет светосавског народа у томе што је он *небески народ*. Шта то значи – морамо знати тим прије што се томе надмено подсмјивају они који тумарају по царству земаљском у ком је главно божанство новац и који мјерила слободе и достојанства, чојства и јунаштва, не виде у напаћеној и жртвопринешеној души свога народа већ у бездушности моћи оних владалаца свијетом за које је лаж истина а дрскост достојанство.

Савино одређење за *Царство небеско* сеже уназад до Христа Бога нашега и унапријед до нас, казујући нам да је право јединство Јединство у Христу. У Христу је и идентитет, и Савин и наш *Царство небеско* је *Царство Божије*. Речено је (Мт 6:33): "иштите најприје Царство Божије и правду његову, а остало ће вам се све додати". У јеврејској традицији "небо" (*šamajim*) је име за Бога. Хришћански Бог је "Отац наш *небески*", па Га тако ослављава и *Христос* у молитви Господњој (Мт 6:9-13; упор. Лк 11:2-4): "Оче наш који си на *небесима*..." – Није случајно што на почетку Законоправила (четврта уводна глава Иловичког преписа, л. 16а-18б), те утврде вјере православне, *Свети Сава* износи тумачење управо молитве Господње "Очанаш". Ова молитва утемељује наш однос са Богом као однос *очинства*. Из тог односа исходи систем духовних вриједности који је утемељен на небесима; небески ред ствари даје смисао овоземаљском постојању: бити-или-не-бити је бити-или-не-бити на небесима, у Богу Оцу. Као што сопствени земаљски идентитет свако од нас изводи од очинства, тако сви ми заједно наш хришћански идентитет изводимо из небеског односно божанског очинства. То онда значи да је небески народ Божији народ, наиме народ који свој *идентитет* заснива на свом односу према Богу. Тај идентитет је истовремено идентитет у заједници и јединству: молимо се "Оче *наш*" а не "Оче *мој*" јер молитву не приносимо само за себе. – Савино одређење за *Царство небеско* је светосавски идентитет српског народа. Тај светосавски идентитет потврђује и *Цар Лазар*: принуђен да направи избор он се не двоуми јер "земаљско је за малена царство, а небеско увјек и довјека". Избор је предодређен вјером коју нам је предодредио Свети Сава; Цар Лазар каже: "*не издајемо вјеру своју*"; *не изрегадим* *благочастију нашего* (Студенички љетопис, XVI вијек). То значи да не смиемо разврћнути однос према небеском Оцу јер



#### У ОВОМ БРОЈУ:

- О идентитету и јединству
- Српско национално клатно
- Црна Гора колевка српске слободе
- Град без личне карте
- Васојевићи у времену и простору
- Ново освајање слободе
- Владе Дивац  
Више од кошаркашке легенде
- Куманица под кровом
- Ораховица у старом новом руху
- Герилци пречи од лучоноша
- Веронаука у школама
- Стопе сећања



Издаје  
МИЛЕШЕВСКИ КУЛТУРНИ КЛУБ "СВЕТИ САВА"  
Пријепоље

Издаје сваког Савиндана.

Председник Главног одбора Клуба  
Зоран Малешаћ

#### РЕДАКЦИЈА:

Љубомир Шуљагић, главни и одговорни уредник,  
Милева Малешаћ, Милорад Веруовић,  
Зоран Шапоњић, Мирко Иконић,  
Петко Гужаничић, Милорад Јокнић

Фотографије:  
Раде Прелић, Зоран Малешаћ

Ликовно решење заглавља:  
Веселин Нишавић

Технички уредник:  
Славица Јосифовић

Штампа: **ZEINID** Београд, Немањина 6

Жиро рачун Клуба 43000-678-7-5124 СПП-Пријепоље



Изборна скупштина Милешевског културног клуба "Свети Сава"

## ПРЕДСЕДНИК КЛУБА ЗОРАН МАЛЕШИЋ

Главни и одговорни уредник ревије "Савиндан" Љубомир Шуљагић

**Р**едовна изборна скупштина Милешевског културног клуба "Свети Сава" са седницом у Пријепољу, одржана је 24. маја 2000. године у Дому револуције у Пријепољу. Поред чланова скупштине из Пријепоља у раду Скупштине су учествовали и чланови из Новог Пазара, Пљеваља и Нове Вароши.



Зоран Малешаћ



Љубомир Шуљагић

Извештај о раду у прошлом мандатном периоду поднео је Миле Плесковић, председник Клуба. Без расправе извештај је једногласно усвојен.

Приликом предлагања кандидата и избор чланова новог Главног одбора Клуба у расправи је изражена потреба подмлађивања како чланства тако и руководства Клуба. Тајним гласањем између 20 предложених кандидата изабрано је 15 чланова Главног одбора из Пријепоља.

Прва конститутивна седница Главног одбора МКК "Свети Сава" одржана је недељу дана касније, 2. јуна, на којој је изабрано ново руководство клуба. За председника Клуба изабран је Зоран Малешаћ, дипломирани електроинжењер из Пријепоља, а за потпредседнике Миленко Бајић, директор Основне музичке школе у Пријепољу и Драган Васојевић дипломирани економиста из Пријепоља. За секретара Клуба и у наредном мандатном периоду изабран је досадашњи секретар Вишомир Ивезић, пензионер из Пријепоља.

За главног и одговорног уредника ревије за српску духовну обнову "Савиндан" именован је Љубомир Шуљагић, професор књижевности у Гимназији у Пријепољу.

# ДЕСЕТ БРОЈЕВА "САВИНДАНА"

Уградити традицију у нове вредности

немо остати без идентитета тј. без интегритета, наиме без способности самоодржања. И данас Обилић препитује "ко је вјера а ко је неvjера". И данас је Косово *критичко* мјесто, што значи мјесто одлуке, процјене и пресуде. – Косово је "гдно судилиште", вели **Његош** (Горски вијенац 987), косовски зајетник и такође небожител: "Вољех царство земно изгубити но небеско да изгубим царство" (*Шћепан мали I*, 231–232). – А **Марко Миљанов** хоће да нам каже да смо призвани да Царство небеско остварујемо на земљи. Од Светог Саве до Његоша хришћанска вјера и Црква су дио народног идентитета. Од Светог Саве до Марка Миљанова наука Христовог јеванђеља је етика читавог народа. Савина народна и саборна црква је наше најпоузданије духовно и морално уточиште. Ако неко од тога одступи, ако истуни из овог светосавског низа, он више не може да задржи свој идентитет. Такве је апостолски мисионар Сава на црквено-народном сабору у Жичи (на Спасов Дан 21. маја 1221) призивао да исповиједи Симбол вјере да би тако "обновили вјеру" и одбацили погубни "коров зловјерја": сви који су из незнања зашли у неку јерес позвани су да се искрено обрате правој вјери. А данас, више него икад, управо чистота праве вјере, јединство Цркве и душевна и тјелесна добробит појединца три су основна нападачка циља злог и лукавог Сијача корова, који су давно препознати у црквеном праву (упоређи *Регистар Цариградске патријархије*, XIV вијек). И држава је наравно дужна, то је њен суштински интерес, да добрим законима и чврстим јемствима њиховог важења заштити Цркву и нас од Злога.

Они који узму на себе Савин лик добиће "вјеру као оклој, крст, као оружје, љубав као шћипић, као мач – ријеч Божију" (Сава Немањић, *Служба Светом Симеону*). Такви ће знати да светосавље као аутентично доживљено хришћанство српског народа садржи идеале правде и слободе, самопожртвовања и страдања, трпељивости и праштања; оно је љубав према богу и човјеку без које нема љубави према човјечанству; оно је сугласност родољубља и вјере, индивидуалности и универзалности. И знаће да без светосавског идентитета нема јединства, на које нас Савиним аманетом позива и **краљ Никола** (Поема о *Светом Сави*, 1912):

"да се Срби слогом вежу да туђину рад неслоге и трвења не подлежу".

**Идејнићет и Јединство:** то су за наш светосавски народ Слобода и Одговорност да одлучујемо о својој судбини; то је темељно право, које нам нико неће поклонити већ ће увијек неко хтјети да нам га узме. То право ћемо лакше и сигурније одбрани са Светим Савом, нашим најблагочестивијим молитвеником пред Господом.

Поводом Савиндана у листу "Полимље" је 25. јануара 1991. године изашао подлистак "Растко Немањић – Свети Сава", на осам страница одабраних текстова о Светом Сави. Од следеће године подлистак ће се звати "Савиндан", а издавање преузима Милешевски културни клуб "Свети Сава". Четврти број, такође на осам страница, одвојиће се од "Полимља" а уредник ће постати Милорад Веруовић и носити највећи део посла око штампања и издавања. Од 1995. године "Савиндан" се штампа у боји (36 страница) и постаје "ревија за духовну обнову", да би се од броја 7/1997. усталио на 60 страница.

Појаву овакве публикације изазвала су збивања у СФР Југославији и српском народу. Подсетимо се: срушен је Берлински зид, пуцали су идеолошки оклови, "догодио се народ", нестало државе, почео је међетнички рат. Тражила се српска народна и национална обнова, враћање православљу и стојерима српске духовности, Светоме Сави и светосављу, помирење партизана (комуниста) и четника (националиста). Зато у четири броја "Савиндана" стоји као мото:

"Честитамо празник измирења свих Срба!", зато је и највише текстова о репрезентима српске духовне вертикале – Светоме Сави, Хиландару, Владики Николају, Рашкој области и манастирима "на светим водама Лима". Из броја у број доноси се текстови, оригинални и прештампани, о прошлости милешевског и рашког краја, значајним личностима из народа и Цркве, споменицима културе. Манастир Милешева је посебна инспирација због своје близине, значаја, славе и зрачења култа Светог Саве. Објављено је 27 песама о Светом Сави, три о Милешевцима и Белом ањелу, поред бројних стручних и популарних прилога.

Упоредо са "великим" темама, у "Савиндану" је писано о ономе што се дешавало на подручју Пријепоља, Прибоја, Нове Вароши, Сјенице, Пљеваља, о обновљеним црквама и манастирима, прославама значајних годишњица, школским славама, примерима за похвалу и покуду, враћане су из заборавља истакнутије личности нашег краја. Значајно место добили су књижевни прилози. Међу најактивнијим сарадницима су Милован Митровић, Славенко Терзић, Чедомир Лучић, Добрило Аранитовић, Драгиша Милосављевић, Иван Коларић, а занимљиве прилоге написали су сарадници из овог краја – Салих Селмановић, Ђорђе Јоксимовић, Војкан Бојо-

вић, Милорад Јокнић, Петко Гујаничић, Драгица Премовић-Алексић, Велибор Јовановић... Да би "Савиндан" уопште излазио, највише труда су уложили, поред Милорада Веруовића, Милева Малешкић, Љубомир Шулагић, Драгољуб Гагричић и председници МКК "Свети Сава", Миле Плесковић и Зоран Малешкић, пре свега за намицање пара.

Након прелиставања ових десет бројева може се констатовати да "Савиндан" лепо изгледа, има шта у њему да се чита, импонује тако широк круг сарадника, од обичних грађана до (десетак) академика и великих писаца, који су писали или давали интервјуе. Могле би се ставити примедбе да се не види јасна концепција Ревије, на извесно сваштарење (чак ни формат није устале!), једноличност, понављања, неауторизоване прилоге, на помало архаичности и патетике, мада се оправдање може наћи у чињеници да су уредници објављивали оно што су добијали.

Прави је тренутак да се и критички проговори о раду Клуба и садржини "Савиндана", његовом квалитету, да се сазна мишљење јавности, односно чита-

лаца. "Савиндан" би требало да остане годишња ревија, са нешто оригиналнијом концепцијом, са више истраживачког рада, бележења завичајног и изворног, што би неком будућем читаоцу помогло да више сазна шта смо радили, шта смо и кога имали, шта смо мислили, како

смо се односили према наслеђу и будућности.

Не видим разлога да не буде више сарадника који нису Срби и православци.

Очигледно је да политичке и друге околности од 2001. године неће бити као у претходних десет. Изгубиће привлачност гуслање о славној прошлости, кукање на комунисте и светску заверу, на српску неслогу... Традицију као културно и духовно наслеђе треба неговати, али не може се враћати традиционализму и некаквом светосавском фундаментализму, јер из тога, у ствари, избија национална фрустрација и комплекс инфериорности. Предстоји нам окретање будућности, отварање према свету и такмичење са светом, уграђивање традиције у нове вредности.

Поставља се, дакле, питање: шта и како даље, и за Милешевски културни клуб и за "Савиндан"? Зато би свака сугестија читалаца и чланова била од велике користи како Редакцији "Савиндана" тако и руководству Клуба.

*В. Ђејковић*



# СТРАДАЊЕ СВЕШТЕНСТВА И ОТИМАЊЕ ИМОВИНЕ

*Седиште епархије у дому поред цркве у Пријепољу*

Одлуком Светог архијерејског сабора Српске православне цркве од 14. априла/7. маја 1947. године основана је Будимљанско-полимска епархија са седиштем у Бијелом Пољу. Новооснована епархија обухватала је следеће срезове: андријевачки до планине Трешњевик са испоставом Плава и Гусиња, берански са испоставом Рожај, затим бјелопољски, пријепољски, пљеваљски, нововарошки, прибојски и сјенички.

Одлуком Светог архијерејског сабора, из Црногорско-приморске епархије издвојена су и Будимљанско-полимској епархији припојена следећа намесништва: андријевачко, беранско и бјелопољско. Извршавајући одлуку Светог архијерејског синода бр. 1702/зап. 101 од 29/16. маја 1947. године, митрополит Црногорско-приморски Арсеније обавестио је свештенство поменутих намесништва да се од 20. јула обраћају епархијској управи у Бијелом Пољу. О овоме је писмено обавестио 17/4. јуна 1947. године и епископа Будимљанско-полимског Макарије. Такође је и црквени суд Епархије црногорско-приморске 19/6. јула писмено обавестио архијерејске намеснике поменутих намесништва о њиховом припајању новооснованој епархији, честитајући архијерејским намесницима, свештенству, црквеним органима и народу оснивање "историјске Будимљанско-полимске Епархије..." и препоручивши свештенству "да својом оданошћу новом Архијереју и Епархији и ревношћу за плодан рад по цркви и народ оправда оснивање ове старе и многозначајне Епархије". Истовремено је црквеном суду у Бијелом Пољу уступљена архива и други предмети из поменутих намесништва. Истог дана је овим намесништвима Црквени суд у Цетињу наредио "да податке о кредиту и оправкама историјских цркава и манастира среде и доставе Епархијској Упрви у Бијелом Пољу. То исто важи и за сва тражења овога Суда, која до данас нијесу извршене – оснивање црквеноопштинских савјета – Повјеренства, подаци о страдању цркве и свештенства за време рата и др. а по природи посла припадају будимљанско-полимској епархији".

Епископ Макарије је устоличен 20. јула 1947. године. Устоличење у храму Св. Апостола Петра и Павла у Бијелом Пољу, уз присуство многобројног народа, извршио је митрополит Црногорско-приморски Арсеније. О овоме је 23/10. јула митрополит Арсеније обавестио Свети архијерејски синод. После устоличења епископ Макарије је образовао

епархијску управну власт и Црквени суд. За седиште епархије одређен је црквени дом поред цркве у Пријепољу, о чему су обавештени Патријарх и Свети архијерејски синод. Пошто је у црквеном дому била смештена основна школа, епископ Макарије се писмено обратио Среском народном одбору у Пријепољу молећи да се поменута зграда у ту сврху испразни. На ову молбу, власти у Пријепољу су одговориле како нису у могућности да испразне зграду јер немају где да сместе школу, а те године је био велики прилив ученика. Ипак се епископ Макарије ускоро преселио у Пријепоље, одакле је управљао епархијом до избора за среског епископа.

У новооснованој Будимљанско-полимској епархији свештенство је у току рата преполовљено. Страдање цркава и свештенства настављено је и после рата под новим властима. Што је време пролазило а нове власти се учвршћивале, стање је бивало све теже. Локалне власти су забрањивале свештеницима да врше литију; у неким храмовима нису им дозвољавали ни да служе. Свештенике су пресретали, претили им, а било је случајева да су их и физички нападали. Многи од њих су свој земаљски век завршили у затворима. Власти су премештале свештенике без знања епископа. Из свештеничких извештаја са парохија види се да из страха опада број верника који долазе на богослужења, све је мање оних који славе, са свештеником се сахрањују, крштавају, па је тако свештенство из дана у дан западало у све тежи материјални положај. Гробља су била разграђена, цркве порушене, многе затворене, а неретко се дешавало да су претваране у магацине. Црквена земља је одузимана под изговором да је најпогоднија за одређене потребе друштва.

## Страдање свештеника

Свештеник Милош Јоксимовић из Павиног Поља мучен је и злостављан у затвору у Бијелом Пољу, где је на крају уморен. Васо Петровић, свештеник из Прибоја на Лиму, изведен је на суд због прљавих и измишљених оптужби. Суд га је у оптужби ослободио, али је злостављање њега и његове породице настављено. Није му дозвољено да станује у црквеној кући у граду, него је избачен у један кућерак на периферији. Јерођакону Сави Чанчаревићу из манастира Милешева потурили су неку жену из Дечијег дома у манастиру. Сведоци су били милиционери. Да би га понизили, водили су га кроз Пријепоље као злочинца

човека, три дана су га држали у затвору, а онда предали на суд. Суд је утврдио неистинитост оптужби и вратио ствар као беспредметну. Свештеника Панта Булатовића из Пријепоља су на Божић покушали да избаце из стана, а на дан крсне славе Светог Луке изведен је на суд ради саслушања. Игуман Макарије Поповић из Свете Троице код Пљеваља два пута је затваран. После првог затварања био је толико душевно растројен да је хтео да изврши самоубиство.

## Одузимање црквене имовине

Једновремено и упоредо са незапамћеном тортуром над свештеницима власти су запоседале цркве и црквене објекте и одузимале црквену земљу. Године 1949. православну цркву у Сјеници запоседнула је војска. Поводом овог случаја Свети архијерејски синод је затражио од Савезне верске комисије да интервенише на надлежном месту да се храм ослободи. У одговору који је добијен каже се да је провером на терену утврђено "да је црква била кратко време заузета од војске и да је сада напуштена и слободна". Дошлаци се у документима помињу да је иста црква била претворена у магацин за сунцокрет. Манастиру Бањи код Прибоја одузето је 11/2 ха земљишта под изговором да није засејано, иако је та земља била воћњак. На жалбу црквених власти Савезна верска комисија је доставила следећи одговор: "Манастиру Бањи код Прибоја није одузета земља већ је пољопривредни отсјек СНО-а наредио да се земљиште засије. Како то манастир није учинио, то је сјемenska станица по наређењу СНО-а засијала то земљиште. Манастиру је ове године скренута пажња на то, да се свако парче земљишта мора засијати, јер ће у противном сјемenska станица бити принуђена да то сама учини." На имању манастира Милешева, стотинак метара од храма, подигнут је задружни дом. Поводом одузимања овог земљишта, које је служило за издржавање цркве и свештеника, епископ Макарије се писмом обратио Земаљској комисији за верске послове при Председништву владе НРЦГ на Цетињу. У писму моли да се земља врати цркви, јер сматра "да је овим учињена велика неправда према једној богомољи и да су среске власти решиле ово питање без довољног испитивања његове оправданости, а још мање испитујући опште прилике и неповољан пријем у народу оваквих мера, што сигурно не служи сређивању и смирењу односа између цркве и државе, него

њиховом погоршавању." На крају писма моли државну комисију да хитно посредује како би се учињена неправда исправила. "Одговор Земаљске комисије са Цетиња, ако је уопште одговорила на жалбу поводом одузимања земље цркве у Никољцу, нисмо пронашли међу архивским документима. Парох шаковићки Сава Радовић писмом од 30/17. маја 1951. године обавестио је Црквени суд у Пријеполу да је задруга у селу Враштитиште и Мусићи без одобрења почела да копа темељ за говедарник на ливади која припада цркви Светог пророка Илије у Шаковићима. Доцније од ове намере одустала. После извесног времена на истој ливади почели су да копају темеље за магацин. Свега 20 метара од храма вадиле су камен за поменути магацин. Када је свештеник тражио објашњење од председника задруге зашто самовољно присвајају црквено земљиште, одговорено му је да су му то одобриле "старије власти". Епископ Макарије је писмено и поводом овог случаја затражио заштиту од Земаљске комисије за верске послове при Председништву владе НРЦГ. Ни поводом овог случаја нисмо пронашли одговор надлежне комисије. Овакав однос власти према Цркви користили су и појединци, па су без одобрења црквених власти на црквеној земљи градили објекте за своје потребе. То видимо из писма свештеника пећарско-подвршке парохије (срез бјелополски) епископу Макарију, у коме га обавештава да су Војислав и Никола Балшић из села Подврха, МНО Бистрица, без одобрења почели да граде воденицу и ваљарицу на земљишту храма Св. Николе у Подврху, на левој обали реке Бистрице, у непосредној близини храма. Да би Војислава и Николу одвратио од започетог посла, епископ Макарије је писао свима који су могли на њих да утичу. Писао је и њима лично саветујући их очински: "Не заборавите народну изреку да је отето проклето. Благословено је само оно што човек стекне својим поштиним радом и знојем. Богаћење путем отимања доноси проклетство. Ради душа својих, ради деце своје и ради огњишта својих добро промислите о овом свом поступку. Бојте се Бога и за раније неиспуњене обавезе према Цркви, чију земљу обрађујете, а ништа јој у надокнаду не дајете. Такви поступци ваши угасиће огњишта ваша. У то будите уверени. На вас пада тешка осуда Седмог Васељенског Сабора, који вели да се одлуче од Цркве они, који присвајају њену имовину." На ово писмо Војислав и Никола Балшић су 6. децембра 1951. године одговорили епископу Макарију. Из писма се види да су воденицу саградили, али да нису знали да је то црквена земља, а ако јесте, спремни су цркви да надокнаде штету. Истичу да су у рату доста пострадали и

да су воденицу подигли да би преживели. Моле владику Макарију да их не проклиње, сматрајући да су се овим писмом исповедили пред Господом и пред владиком Макаријем.

### Напади на свете храмове и спречавање верских обреда

Чести су били случајеви оштећења храмова, а било је, нажалост, и рушења. Такав случај је забележен у Рожају, где је православна црква срушена до темеља. Извештавајући телеграмом Свети архијерејски синод о овоме, епископ Макарије каже: "Хитно вас извештавамо да су народне власти 27/28. јула 1947. г. до темеља порушиле цркву у Рожају." Поводом овога случаја Свети архијерејски синод се обратио писмено Председништву Савезне владе ФНРЈ. У писму поред осталог стоји: "Овај извештај болно



Детаљ са литургије, Епископ милешевски Филарет и протојереји др Предраг Пузовић професор Богословског факултета СПЦ и декан духовне академије у Србињу и Радић Радичевић, архијерејски намесник града Београда

је и дубоко дирнуо Свети Архијерејски Синод као што мора тронути сваког истинског културног човека кад се зна да је ова црква била скоро нова и једина православна богомоља не само у Рожају већ и у читавој бившој испостави рожајској. И кад се зна да је народ тога краја уложио велике напоре и материјалне жртве да себи подигне храм ради задовољења верских потреба читавога тога краја, онда је просто непојмљиво коме је и зашто требало да на овакав драстичан начин демантује, ових дана у штампи објављене, изјаве како странаци тако и шефа наше државе, Маршала Тита, о верским слободама у нашој земљи?" Председништво ФНРЈ је овај извештај доставило Председништву владе НРЦГ, које је преко своје Верске комисије Његовој Светости патријарху Српском Гаврилу доставило писмени одговор следеће садржине: "Народна власт у Рожају у сагласности са православним живљем употребила је земљиште, на коме су се налазили остаци раније порушене цркве, а које је окупатор претворио у обичан бункер, — за подизање просветног дома.

Жалим да је Ваша Светост могла поверовати оваквом нетачном и тенденциозном извештају епископа Макарија.

Верска комисија се чуди да Ваша Светост, пре улагања протеста темељног на нетачном извештају Председништва Влада ФНРЈ, није тражила податке од ове Комисије.

Наша Верска комисија сматра да је епископ Макарије овако нетачан и тенденциозан извештај упутио Вама са намером да штети добрим односима државе и цркве."

У писму исте комисије Председништву владе ФНРЈ стоји: "Месне народне власти са одобрењем среског народног одбора, срушиле су остатке зграде, која је некад служила за цркву у Рожају. Италијани остатке ове зграде претворили су у бункер. Због ограничености простора за изградњу основне школе у Рожајима месне власти су ради тога, што је ово једино подесно место за школу и двориште предвиделе да на место остатака ове цркве подигну основну школу, и друго што у Рожајима скоро нема православног живља. По закону о експропријацији црквених властима биће исплаћена накнада за ово земљиште."

После оваког писма Верске комисије НРЦГ достављеног Патријарху, Свети архијерејски синод је затражио накнадно од епископа Макарија детаљне податке о рушењу цркве у Рожају. Из поновног извештаја епископа Макарија види се да се ради о рушењу целе цркве, којој је окупатор "само унутрашње уређење оштетио, као што су иконостас, певнице, врата и прозоре. Све док народне власти нису цркву порушиле свештеник је с времена на време вршио богослужење". Из овога се јасно види да су срушиле целу цркву.

Веома су чести случајеви скрнављења, пљачкања и оштећења храмова. То се десило са црквом у Пљевљима уочи Свете Петке 1948. године. У извештају епископа Макарија Светом архијерејском синоду, који је исти доставио Државној комисији за верске послове при Председништву владе ФНРЈ каже се: "Уочи славе око 19 часова нека непозната лица обила су свети храм, поскидали иконе са зидова, поразбијали и оскрнавили. Кандила сва поразбијали и упропастили. Чим сам сазнао за ово одмах сам отишао и пријавио овај случај милицији, која је одмах дошла на увиђај. Цркву смо поново затворили мислећи да се неће више ово поновити али на нашу жалост не би тако. После нашег одласка не знам у колико сати поново је црква обијена и иста лица су починила још веће чудо. Први пут је олтар био поштеђен, али други пут су у олтару направили праву пустош. Свето Јеванђеље испепано и бачено у један крај олтара, службеници су сви тако рашчупани да више нису за

употребу. Престолни и четири друга крста су потпуно упропашћена и разбацана по олтару. Кадioniцу тешку сребрену кујонички рад сву су изломали и ван храма је бацили. Дарохранилницу потпуно уништили и онако упропашћену са светим даровима бацили ван храма. Одежде су разбацане по храму, неколико епитрахила потпуно исцедано а фелони делимично изнакажени. Нестало је 2 пара наруквица као и прекривачи за Свети престо. Копчље и св. кашичица изломљена и бачена ван храма.

Храм је изгледао као да су вандали прошли кроз Пљевља и ово зло учинили нашој скромној богомољи. Питам се заједно са мојим парохијанима који су тога дана били у великом броју или боље рећи као и никада до сада, имаде ли кога да може овој самовољи и овоме злу стати на пут, или је на нама неко велико Божије проклетство те никада нисмо од душмана на миру и ако нам је устав загарантовао слободу и право на то."

У извештају Председништва НРЦГ нису порицани нити умањивани искази епископа Макарија о штети причињеној цркви у Пљевљима. Тврди се да је истрага проведена, али се "није могло утврдити ко је причинио штету храму, већ да се то догодило ноћу и да је највероватније да су штету причинили реакционарни елементи у намјери да оваквим поступком подривају и крње углед Народним властима".

Исте године оскрнављен је и манастир Свете Тројице код Пљеваља. Други дан Духова, 8-10 омладинаца, под руководством одраслих људи и под покровитељством органа власти, ушли су у храм под капамом и са цигаретама. Играли су коло пред самим олтаром. Псовали су и хулили на Бога и светиње, а онда су рушили по цркви, разбијали кандила, обарали светњаке, претурали певнице с књигама. Народ је протествовао плачући, али није ништа смео да предузме, јер су заведени безбожници били наоружани. Најпосле су полупали прозоре на цркви, вршили нужду уз саму цркву, и изметом намазали икону Свете Тројице.

За овај нечувени вандализам у извештају Државне комисије за верска питања окривљен је епископ Макарије и свештеници. Према томе извештају, епископ Макарије је неколико дана пред празник Духова дошао у Пљевља и од председника среског народног одбора тражио да за дане празника обезбеди код манастира ред и мир. Председник му је рекао да народна власт нема ништа против одржавања верских обреда, али га је упозорио на његов говор 1947. године на Свету Петку у цркви у Пљевљима, којим је изазвао протест народа. У том говору епископ Макарије је наводно себе представио као некакву велику личност позвану да измири завађени народ; помињао је при томе један број свештеника, осуђених ради издајничког рада у току рата, "познатих као кољача", наводећи да су неправилно осуђени и хвалећи њихов дотадашњи рад. Иако је председник обећао да ће код манастира о

празнику бити ред и мир, ипак су на други дан Духова поменути младићи изазвали неред. Међутим, у извештају Државне комисије то је сасвим другачије приказано. Наводно, сви активисти у Пљевљима тога дана су били ангажовани на протеривању банде – одметника у Пљевљима, тако да од власти нико није био присутан код манастира. Неред је настао између 12 и 14 часова када се народ који се веселио у порти манастира није одазвао позиву свештеника да се ослободи пут за литију. Након више позива свештеници су ушли у манастир и затворили врата. Како је код манастира било доста света из удаљених крајева, који су своје ствари оставили у храму, приликом поласка кућама захтевали су да се црква отвори да би узели своје ствари. Пошто свештеници нису хтели да отворе цркву, то је присутну масу изазвало "која је нагнула на врата и притиском отворила манастир, те је том приликом направљен неред у манастиру и причињена мања штета, тиме што су полупана нека стакла на прозорима". Чим је за овај догађај сазнао, председник Среског народног одбора дошао је у манастир и у присуству епископа Макарија "интересовао се чијом је кривицом створен неред. Свештеници су овом приликом одговорили да је била велика маса народа код манастира и да они нису никога позвали, наглашавајући да су то починили неки сељаци из других срезова. Том приликом, односно касније председник среског одбора је настојао и омогућио те су оправке на манастиру извршене".

Као што се на овом примеру види, постоји велика разлика у приказивању догађаја између црквених и државних власти. Власти су, вешто се заклањајући иза "непознатих лица", "реакционарних елемената" или "народних непријатеља", прикривале сопствена злодела према Цркви и свештенству. Увек су настојале, ако је икако било могуће, да за оно што се десило окриве епископа и свештенике. То се види и из извештаја Државне комисије за верска питања поводом напада на стан и личност епископа Макарија 24. маја 1948. године. По том извештају, претрес манастирских просторија, па према томе и стана епископа Макарија, извршен је због тога што се наводно у манастиру крио неки од одметника, који је побегао испред потере. У извештају се тврди да приликом претреса није било грубог поступања према епископу Макарију од органа народне власти, већ је господин Макарије, да би избегао своју и својих свештеника одговорност за јатаковање са бандом, у извештају Светом архијерејском синоду оптужио власти за грубо понашање према њему. Извештај се завршава речима: "из до сада изложенога јасно произилази да у свим мјестима и приликама где је дошло до извјесних нерада, исте су изазвали реакционарни свештеници и епископи, који би хтјели да са народом у новом времену поступају по својим старим навикнутим методама".

Из године 1948. сачувано је још неколико жалби епископа Макарија због забране или ометања богослужења и верских обреда. Забрањена је литија у Пријепољу. Из једне представке упућене Државној комисији за верска питања види се да је "Унутрашњи отсек СНО у Пријепољу забранио свештеницима да изузимајући сахране ни једно друго чинодејство не смеју вршити по домовима већ само у цркви а у селу Бродарево МНО забранио је свештенику чинодејства чак и у самој цркви". Органи месне милиције у Буковику, срез пљеваљски, за време богослужења на Богојављење добацивали су увредљиве и непристојне речи свештенику који је служио. Претили су му да ће му почупати седу браду, потом су ушли у цркву са запаљеним цигаретама.

Да би се створио што дубљи раздор између епископа и свештеника, власти су вршиле велики притисак на свештенике да приступају Свештеничком удружењу. Конференције Удружења сазиване су без благослова епископа и на њима су доношене резолуције против епископа, које су многи свештеници из страха потписивали иако се са њиховом садржином нису слагали. Таква једна конференција уз свесрдну помоћ власти одржана је 22. јула 1952. године у манастиру Ђурђевим ступовима. Учествовали су свештеници беранског, бјелопољског и пљеваљског намесништва у присуству председника Народного фронта. Свештенике из бјелопољског и пљеваљског намесништва на конференцију је довео и вратио својим аутомобилом секретар среског комитета из Бијелог Поља. Парох шековићки Сава Радовић покушавао је да избегне одлазак изговарајући се да је болестан, али му је речено "да умреш морали би те васкрснути и у Беране одиети". Циљ конференције је био да Удружењу приступе они свештеници који то још нису учинили. На конференцији је епископ Макарије проглашен кривцем што Удружење није признао. Текст резолуције потписали су из страха и они свештеници који се нису слагали са њеном садржином.

Епископ Макарије је 1955. године изабран за среског епископа. За администратора Будимљанско-полимске епархије изабран је Будимски епископ Герман (Ђорђић). Средином следеће године, Свети архијерејски сабор на седници од 9. јуна 1956. године донео је одлуку да се Будимљанско-полимска епархија укине. Делови од којих је била састављена враћени су епархијама од којих су узети. Дабробосанској епархији су враћени ондашњи срезови: пљеваљски, нововарошки, прибојски и милешевски; Црногорско-приморској срезови андријевички до планине Трешњевик са испоставом Плав и Гусиње, берански са испоставом Рожај и бјелопољски, а Рашко-призренској срез сјенички. Коначна ликвидација Будимљанско-полимске епархије извршена је 15. маја 1957. године.

Черечење душе

## ГРАД БЕЗ ЛИЧНЕ КАРТЕ

Народ је тако хтео, ту смо где јесмо, сада имамо све оно – што немамо. То би, чини ми се, био резиме онога што се јесенас десило у Пријеполу.

Како се и зашто десило баш нама, питају се сада и они, обични људи, који су и сами допринели да Пријеполје остане изопштено из Србије, без перспективе, у друштву Црне Траве и Бабушнице? О томе како се и зашто то десило, могло би се писати и причати и причаће се и писати, још дуго и дуго, нашироко и потанко.

Сигурно је само једно: корене свега тога не треба тражити у времену садашњем, они нису од јуче – то је коров који се читавих пола века, а посебно последњу деценију, опасно запарложио у овој

углавном, носе имена личности из Другог светског рата, у коме су ти појединци учествовали десетак дана, па и мање. Тешко је, збиља тешко, путнику намернику, који дође у походе гробном месту св. Саве, краља Владислава, Милешеви или Белом анђелу, објаснити да нема ни трага ни гласа, ни трга ни улице, који носи њихова имена. Такође нема ни помена свих оних знаменитих Пријеполјаца, који су својим постојањем и делом, обележили осам векова овога града. Али зато, у свом тетребастом заносу још живе они чије је дело било лажно и зато одавно мртво; они што још славе рођендан покојној баби и надају се да мртвац може оживети.

Још је теже истом том путнику објаснити што то, шта то и кога то "Бели Сава" већ пет година чека на плочнику, ни на небу ни на земљи, заборављен, речима укаљан и понижен. Да ли они, који то чине, знају да ни по чему другом неће бити запамћени осим по томе да су и такав злочин чинили, као онај несретни Грк, који се овековечило тиме што је запалио највећи храм античког доба, Артемидин, и тако ушао у историју.

Лево од Белог Саве је Дом револуције (или резолуције!), нејасно које и какве, а намена му је кажу култура, мада никаквих културних садржаја ту одавно нема, као ни поменутог револуције. Али, не мари – нека револуција тече! Култура може и да причека.

Са десне стране Белог Саве налази се опет тај исти св. Сава, само сада у виду грчке стеле, тек да се не помисли да неко нешто има против свеца. "Рађен" је и са једне и са друге стране, круни се, опадају плоче... Али, није једини у том стању, наш немар је много већи. Споменик српским ослободиоцима (1912) у Вакуфу, са разлупаном плочом и руинираним тргом, одавно је стид и ругло града, срамота потомака према славним прецима и догађајима, али и много више: одраз културе, схватања традиције и прошлости, поштовања. А да ништа није свето, говори управо чињеница, да је за Дан општине узет датум једног од "ослобођења" Пријеполја, не знам ни кога ни од кога. Важно је бити мимо свега, инадија, омогућити револуцији да тече. Зато ваљда и стоји плоча полупана, да би се, мало помало затро траг, да би се тај 27. октобар 1912. маргинализовао и на крају, тврдоглавом народу, истиенуо из свести. Тако бисмо, коначно и за увек, утувили да је све почело са њима! (И не само што је са њима све почело, замало да са њима потпуно и завршимо).

Највеће наше стратиште, споменик 4. децембар, место где је у једном дану погинуло преко 400 крштених душа, див-



Светитељ Сава, рад академског вајара Миодрaга Живковића

них Шумадијанаца, од којих се већина ни први пут није била обријала, још је неопојено, без светлости воштанице и мириса тамјана; још њихове душе, (као у Бојићевој "Плавој гробници"), лутају водама Лима и дубодоллинама Градине. И Сремски фронт, Кадињача и Јајинци, дочекаше тај свети чин, цивилизацијски и људски, а ми, изван света и памети, још служимо заробљеној свести шачице безбожника и робујемо њиховој излизаној и потрошеној идеологији. Још нас плаше да је "религија опијум за народ", бежећи од крста као Луцифери.

Сит њихових загуњених и острашћених говорника и њихове празне приче на рачун поште мученицима, народ се одавно, мало помало, удаљио од овог светилишта, остављајући га самозадовољним и умишљеним локалним величинама, да се са доконим и ислуженим генералима ту јуначе, прете и заносе, да се након пет и по деценија још играју четника и партизана, и да нас, баш са тог светог места, позову, да на предстојећим изборима свој глас поклонимо – баш њима!!!

Свему овоме треба додати и називе школа у пријеполском крају, који су сасвим у духу напред реченог. Осим школе у Бродареву, која носи име Светозара Марковића, и оне на Бостанима која се окитила именом Светог Саве (уз велике муке), све остале носе имена бораца и датуме из Другог светског рата.

Да ли је баш све тада и са њима почело? Да ли у својој тринаест векова дугој историји, овде на Балкану, не стекосмо ни име, ни датум, ни догађај ни дело, који су заслужнији и вреднији? Последњи је тренутак да преиспитамо себе и своју савест, због предака и због потомака. Не смемо заборавити да подједнако дугујемо и једнима и другима. Дужни смо то и због овога града, да бисмо му вратили понос и име. Јер, овакав какав је, Пријеполје је данас обезличен град, без личне карте и идентитета, необележен и непрепознатљив. Град без душе!

Љубомир Шуљагић



Разбијена плоча споменика ослободиоцима Пријеполја 1912. године

питомој долини. Милешевски културни клуб "Свети Сава", је још од свога оснивања, пре десет година, опомињао на погрешну и штетну политику локалне власти, добронамерно указујући шта би и како би ваљало чинити, бар у домену програмских начела Клуба, а то су, пре свега, култура и духовна обнова. Али свака иницијатива, предлог и сугестија, дочекивани су на нож, игнорисани и прећуткивани од стране оних чији је видик био ограничен само на властиту столицу, положај и каријеру. Страх од промена и одсуство осећаја за реалност, били су јачи од свих аргумената. Тако је Пријеполје остало мртав град, у коме је све подређивано једној ретроградној политичкој свести најнижег нивоа огољеној до примитивизма.

Довољно је само прелистати неки од примерака "Савиндана", па видети како се Клуб истрајно и с разлогом залагао да се преименују пријеполске улице, које,

## ИЗМЕЂУ СЛОБОДЕ И РЕПРЕСИЈЕ

*Током 20. века српски народ је изгубио своју савремену структурну "тачку ослонца" па се и данас за сламку хвата*

Српска идеја слободе је одувек морала да се провлачи кроз "иглене уши" наше досадашње историје, кроз теснац између "Сциле" која је споља нарушавала континуитет цивилизацијских установа и "Харибде" која је потстицала грубу репресију унутар српског друштва. Кроз целокупну нашу историју скоро да нисмо имали генерацију која је могла да се роди и на миру проживи свој људски век у једној држави, са сигурним границама и стабилним унутарњим поретком – па ма колико та држава била велика и какво год било њено унутарње уређење. Спољна "Сцила" и унутрашња "Харибда" одувек су међусобно сарађивале, па и онда кад су, свака на свој начин, угрожавале нашу слободу. Судбина наше националне и личне слободе бивала је трагична кад год би се насукали на један или на други претећи гребен.

Идеја националне слободе прожима српску историјску самосвест. Њу је ретко кад обележавало лукавство ума, иако нам је управо оно највише недостајало. Колевка историјског ума сваког народа су цивилизацијске установе са дугим трајањем, а њих нисмо могли имати у околностима које смо преживљавали. Спољна и унутарња репресија су се кроз српску историју стално смењивале и међусобно условљавале. А скоро се никад не дешава да се цивилизацијске установе очувају у изразито репресивном поретку, поготово ако он предуго траје.

Уместо системског изграђивања слободног поретка, Срби су обично кампањски рушили репресивне системе које су им други наметнули или су их они сами, често уз туђу помоћ, додатно учврстили. Сломом репресивног поретка увек се отварају извесне могућности за проширење поља људске слободе. Пошто слобода није само пука негација репресије, то је за стварну слободу нужно континуирано слободно деловање релативно слободних појединаца и група. Тек тада се уобличава слободнији поредак, изграђивањем цивилизацијских установа које служе људима уместо да се с њима служе они који унутар поретка имају монопол моћи. Зато се у поретку слободе спречава учвршћивање монопола моћи, а функционално нужна концентрација моћи ставља се под јавну контролу и подвргава правилима политичке и правне одговорности. Уколико се у томе не успе и најслободнији поредак се убрзо претвара у репресивни, те његов слом представља уклањање препрека за слободу људи.

Слом репресивних система је најреалијнији и најчешћи облик њиховог мењања. Ирационална страна деструкције

глобалног система, уз услов да он није тоталитаран него само у основи репресиван, огледа се у томе што се притом обично распајају и његови ужи подсистеми који могу бити корисни за већину људи у њиховом свакодневном животу. Приликом слома система обично се покидају и неповратно униште многе везе између појединаца и група које су дуго грађене, које су и у дисфункционалном систему рационално функционисале и представљале главно везивно ткиво које је обезбеђивало виталност целине. Ако се неки системи односа не могу прилагодити измењеним околностима, најмање ирационалан начин њиховог разграђивања јесте онај који не кида "живе и здраве" везе и који не разбија магично језгро друштвености. Тако се омогућује лакше "преживљавање" делова и онда кад целина престаје да постоји.

Основно и најважније правило рационалног поступања приликом успостављања нових глобалних система јесте да нове целине, грађене искључиво од старих "делова", не треба склапати према старим шаблонима, већ према актуелним и будућим потребама и према искуствима из прошлости. Ако је стицајем којекваких околности већ пропуштена прилика да се неки систем благовремено преуреди и прилагоди измењеним приликама и потребама, поготово ако је његово унутарње устројство условило и проузроковало његов структурни распад и функционални слом – нови систем нипошто не треба градити на темељима и начелима старог – чак ни онда кад га морамо градити од "старог материјала", од друштвено-културних елемената и њихових очуваних спојева који су се задесили на месту и у времену након распада.

Једино што у сваком случају и посебно брижно треба чувати јесте онај део највредније традиције коју чини **културно језгро друштвености**. То је оно што обезбеђује историјски континуитет, структурни интегритет и духовни идентитет неке националне и друштвене заједнице. Без овога ниједна заједница не би трајала, не би се разликовала од других и не би личила на саму себе – па, у крајњој линији, не би ни постојала.

Југославија је као држава разбијана и споља, али се југословенско друштво изнутра распало између осталога и зато што за све време свога постојања није створило једно своје културно језгро, заједничко и прихватљиво за све народе и грађане који су у Југославији живели. Зато се такво друштво никад и није изнутра организовало тако да може рационално да функционише и задовољава потребе и интересе оних који га чине,

нити је постигло такав интегритет који би га учинио отпорним на иоле јаче спољне притиске. Са друге стране, зато што се није изнутра рационално организовало, оно и није од привременог савеза постало трајна заједница, нити је остварило неопходну унутарњу чврстину и спољну отпорност. Чак и једном успостављене друштвене заједнице, кад се нерационално изнутра организују, убрзо разарају културно језгро своје друштвености, угрожавају свој унутарњи интегритет и губе неопходно потребну отпорност на спољне насртаје.

Већ се показало, са свом трагиком закаснеле друштвене самосвести, како једно дисфункционално "друштво" (југословенско) није могло да постане политичка и културна "заједница" и зашто се, као такво, распало. Његовим распадом једна културна и историјска "заједница" (српски народ) принуђена је да се политички самоорганизује као функционално српско друштво, да се не би распало и као етничка заједница.

Историјска укорененост омогућује континуитет заједнице и очување сопствене "тачке ослонца" око које се слободније и према конкретной потреби "осцилира" у времену и простору. Тако се, према потребама и интересима, могу померити тежиште деловања, облици организовања, модели повезивања с другима. Историјско-културна и друштвено-структурна "тачка ослонца" мора бити релативно стабилна и врло еластична, али никад се не сме круто фиксирати нити потпуно релативизовати. Само таква, она нам може помоћи да се другима приближавамо а да се од самих себе не удаљујемо, да се од других одбранимо и да сами себе не угрозимо.

Што се српског народа тиче, он је током 20. века неопрезно и трагично изгубио своју историјску, а још увек није пронашао своју савремену структурну "тачку ослонца", па се данас и за "сламку хвата" – макар то била и само "једна сламка међу вихорове". Српске "осцилације" око неодређеног и несигурног идеолошког "ослонца" биле су нужно неправилне и без рационално пројектованог смисла.

Сувише је било ирационалне историјске шерије. Предуго се мировало кад је требало деловати. Потом се еруптивно реагује, а затим грозничаво и жустро делује и онда кад је пожељно смиривање. Предуго се и нечасно ћути о оном о чему би се морало говорити, да би се почело говорити и оно о чему је паметније ћутати. А тада, муклу и предуго тишину замењује дуга и незаустављива галама у којој сви говоре, а нико никог не слуша. То има исти (никакав) комуникацијски



ефекат, као и ћутање, али се ипак тешко и ретко замењује дијалогом. Галама обично прелази у свађу која се у најбољем случају завршава прекидањем односа и новим подмуклим ћутањем.

У идеолошкој, политичкој и духовној сфери дешенијама се застрањивало "у лево". Иако је много раније била потребна и пожељна либерална "десна корекција", због "левог скретања" и њему својствене репресије, код нас је изазван "десни радикализам" као супротна крајност. Леви "интернационализам" је разарао духовне темеље аутохтоне српске културе, помутио националну самосвест и угрозио српски друштвени и културни идентитет. "Десни радикализам" је био љутита, инацијска и претерана реакција која, као акутна "национална врућина", бива кобна по ослабљено и неотпорно српско национално биће.

Милитантни атеизам је посебно угрозио традиционалну верску духовност, поготово тамо где није постојала клерикална традиција и чврста црквена организација (у случају православља). Идеолошки слом атеизма широм је отворио врата и уклонио последњу препреку милитантном клерикализму, поготово тамо где је таква традиција била очувана и где се могла ослонити на континуитет јаке (и богате) црквене организације. Зато су католички прозелитизам и исламски фундаментализам недавно били поново умарширани на југословенске просторе и изазвали несреће сличне онима из прошлости.

У економској области и својинским односима српско клатно се клатило од "експропријације експропријатора" и "подруштвљавања" приватног, до "реприватизације експроприсаног" на начин који легализује крађу, отимачину и преваре на штету и јавних и приватних власника. Тако се прво узимало од једних, да би се касније дало другима. Такво "љуљање" својинског клатна погодује криминалцима да се богате уз државну потпору, а тако се поткопавају и темељи државе која се и иначе опасно љуљала.

Последње таквог "хокус-покус" клађења омогућују парадокс персоналног континуитета владајуће елите и у условима распадања државе. Пре пола века, сиромашни су атаковали на власт зато што су били сиромашни. Свој идеолошки стечени легитимитет они су силом преобличили у псеудо-правни легалитет и вршећи јавну власт приватно се обогатили. Кад су остали без идеолошког легитимитета, позивају се на правни легалитет, а своје привилеговане позиције и фактичко богатство користе да би задржали власт коју су и раније имали. Док су се они пребацивали са "леве" на "десну" страну држава се распала, а они се у обогатили.

Као "сиромашни леви" стигли су до власти коју данас најсигурније чувају богати, капиталом који подноси сваку етикету, и "леву" и "десну". Како којој буде мода долазила, и етикете ће се мењати, али они који владају биће једни исти. Клатно српске елите власти љуљало се од власти до богатства и од богат-

ства до власти. Проблем са тим српским клатном је у томе што је у српском друштву временом бивало "власти" све више, а "богатства" све мање. А и то мало богатства и то много власти сабирало се у све мање руку – и то једних те истих. Свако разуман се морао запитати: зар се само зато клатило српско социјално клатно читавих пола века? Не зна се шта је дало горе резултате – "напред у комунизам" или "назад у капитализам", али и "назад улево" или "напред удесно". Није ни чудно, јер је најмање било промишљеног и општим потребама прилагођеног померања у лево или у десно, пажљивог осматрања напред и сталног освртања уназад.

Због свега овог српско национално клатно и данас нема сигурну тачку ослонца. Она је предуго била удаљена од српског историјског и структурног тежишта, амплитуде његових осцилација су биле неправилне и превелике, а историјски и актуелни циљеви свеколиког кретања су међусобно били екстремно и нерационално супротстављени. То је непосредно кидало историјску спиралу српског развоја, доводило у питање друштвени просперитет и културни идентитет, опасно угрожавало српски народ као целину и огромну већину оних појединаца који живе у српском друштву. Притом се губило драгоцено историјско време, нерационално се трошила веома ограничена друштвена енергија и распала се материјална и духовна добра е којима се иначе веома оскудева.

Милован Митровић

## Тајна манастира Свете Тројице

# ЦРКВА ПОД ЗЕМЉОМ

У близини јужног зида манастира Свете Тројице, код Пљеваља, налази се црквица под земљом. У ову скривену просторију улазило се кроз капак на поду, који је био вјешто замаскиран, у омању заљугу: одаја је малих димензија, дуга 4,03 метра, широка 2,80 метара, висока 1,89 метара. На источном зиду, на мјесту олтара је мала ниша (32 x 33 cm), а са лијеве и десне стране су остаци степенстих узвишења. До Другог свјетског рата, по причању старих монахиња, црквица је била поплочана лијепо тесаним плочама мермера. Ваздух у ову просторију долази кроз уски отвор у зиду који је повезан са прозором у приземљу. Црквица је била живописана. На десној страни постоје остаци фреска. На источном зиду ове мале подземне цркве, назирани су се доскора ликови двојице архијереја окренутих ка ниши, гдје је био приказан Агнец. Данас су још једино прилично видљиви на источном дијелу јужног зида остаци једине композиције. На њој су насликана света Тројица на престолу, Бог отац и Бог син са

крстатим нимбовима и голуб, син Дух који лебди између њих. С лијеве стране њима се обраћа испруженим рукама Богородица, а са десне стране Арханђел Михаило. На тај начин образован је својеврсни Деизис, при чему се у средини налази представа христовог посвећења, Света Тројица, а као пандан Богородици, умјесто Јована Претече, приказан је Арханђел Михаило. Очеvidно, црквица је била посвећена предводнику анђела у складу са традицијом да се подземни храмови и крипте налазе под заштитом Арханђела Михаила. Необичност овог Деизиса упућивала би на то да би се у овом малом ансамблу могле наћи и друге иконографске занимљивости, да влага није вјековима разарала бојени пигмент. Фреске су сликали исти мајстори који су сликали и манастир Свете Тројице. Управо та велика оштећења фресака онемогућава да се ови фрагменти тачно датирају. Ипак, судећи по једва видљивим стилским особеностима



Манастир Свете Тројице

зидних слика, највјероватније да је мали храм скривница, заједно са својим живописом, настао у 17. вијеку, а не касније.

Мала црквица-катакомба може бити и старијег датума из раног хришћанства, пре Врхбрзничког манастира. Подземне црквике и друге скривнице, по манастиру из непознатих времена, речито свједоче да парски фермани, који су допуштали неометана богослужења, ни су увијек били поштовани од локалних муслимана, па су монашка братства богослужења тајно обављали у малим црквицама-катакомбама.

М. Раговић

## МЕСТО ПОДГОРИЧКЕ СКУПШТИНЕ У ИСТОРИЈИ

# ЦРНА ГОРА КОЛЕВКА СРПСКЕ СЛОБОДЕ

Под утицајем револуције у Русији, западне државе су Први светски рат завршавале увођењем права народа на самоопредељење у саме темеље међународних односа. Тек након што је сломом Русије 1990, у западним земљама право народа на самоопредељење одбачено, у корист стварања глобалног поретка мултиетничких држава, историјска порука Подгоричке скупштине је стављена на још један испит историје, можда најтежи од свију претходних које је пре тога била савладала. Иако само јединка у општем европском кретању онога доба, Подгоричка скупштина се разликује од њих што спада у врло узак круг сличних европских тела која су решавала о распуштању старих недемократских држава и успостављању нових (Вајмарска република, Аустрија, Мађарска, јужнословенско Народно вијеће у Загребу, конгрес у Сивасу 1919, који удара темеље новој републици Кемала Ататурка). Оваква се већа различито називају – скупштине, зборови, одбори. Организоване су пирамидално, од средишта старе државе и њене покрајине на округе, срезове и завршавају се сеоским представништвима. На јужнословенском поддрчју је њихов социјални састав био врло сличан.

Захтеви у Мајској декларацији југословенских посланика у аустријском парламенту 30. маја 1917. су предвиђали стварање унитарне југословенске државе под хабзбуршком династијом. Била би конфедерација на основама хрватског историјског права и хрватске варијанте српско-хрватског језика. Каснија Крфска декларација од 20. јула 1917. је најуже везана за ову ранију Мајску декларацију у Бечу. Британска обавештајна служба је дала објашњење да се хрватски представници на саветовању у Крфу нису противили одредбама у Крфској декларацији о унитарној држави под династијом Карађорђевића, само зато што би у случају захтевања федеративног уређења уједињене Југославије, евентуално друкчијим исходом рата, изгубили привилегију да буду носиоци унитарне југословенске државе под хабзбуршком династијом. За Југославију под хрватским вођством су интерес показивале Велика Британија и Италија.

У овом покрету већа, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Војводина и Далмација настоје да избегну посредништво споразума српске владе и Народног већа у Загребу и пожурују самостално, предходно и директно укључење у заједничку српску државу. То је нарочито карактеристично у срезовима са српском релативном већином целог јужнословенског простора, где се нека друга држава ме-

српска не признаје и избегава. То су неки срезови Босне, Војводине и Крајина. Тако се покрет већа претворно у крај процеса српског етничког уједињења у оквиру југословенске државе.

Ова историјска позадина је одредила карактер Подгоричке скупштине. Њен главни задатак је био да изврши историјску обавезу проглашења етничког уједињења српског народа у јединственој и независној држави. Скупштина је заседала од 24. до 29. новембра 1918. године. Од две претходне и пет редовних заседања, најзначајнија је друга редовна седница од 26. новембра на којој су донешене историјске одлуке о уједињењу српског народа Краљевине Црне Горе и Краљевине Србије, као и одлука о детронизацији династије Петровића. Овој Великој народној скупштини су претходиле сличне мањег значаја по готово свим местима Црне Горе, иако под различитим називима. На њима је успостављена процедура одржавања избора, сазивања заједничке скупштине од 160 слободно изабраних делегата и циљеви које заједничка скупштина треба свету да обзнани.

Одлукама ове скупштине су претходила решења зборовања различитих црногорских удружења, на свим местима у свету где је било могуће да се она слободно организују. На свим тим скуповима постоје сличне оптужбе краља Николе и његове династије, као што је то формулисано у уводном излагању Лазара Дамјановића у Подгорици. Краљ је оптуживан за систематски сепаратизам на свим пољима од српске нације, деспотизам у вођењу државе и капитулантски однос према противничким државама.

Подударност ових заједничких оптужби је најбоље формулисана у "Меморандуму" скупштине црногорских удружења Сједињених Америчких Држава у Њујорку 15. маја 1918. У меморандуму, са потписима 27 удружења целог америчког територија, се вели да је "Црна Гора увек била колевка српске слободе, а несавијена застава за ослобођење и уједињење није престала да се вијори све од пропасти нашег царства на Косову, до судбоносног дана 31. децембра 1915, када се, противно вољи војске и парламента, врховни командант црногорске војске обратио аустријском цару. На тај је начин он извршио злочин против Српства и његових савезника и безпримерну издају у историји Југословена". У јавним мњењима целог савезничког света, црногорски сепаратизам је био тако оцрњен, да је црногорски генерални конзул у Њујорку известио америчког државног секретара да је нашао за апсурдно да се повинује захтевима гена-

рала Анта Гвозденовића, да оде у Версај и својим пријатељским везама утиче на америчког председника Вилсона, да се заузме за очување црногорске државе.

Стратешка основа је и овде, као и у свим другим случајевима, везана за укупне односе западних држава, или њихових посебних блокова, са Русијом.

Једину праву сарадњу са страним владама, влада краља Николе је имала са Италијом. Све друге владе су биле заинтересоване за будућност тога простора, али су у време пре и после Подгоричке скупштине настојале да се држе што више у позадини. Италијанска војска је израдила план за сепаратистичку пропаганду на југословенском простору ("Балољов план"), у који је улазила и припрема за издвајање црногорске самосталне државе. У време припрема избора за Подгоричку скупштину, они су из Котора упутили једну мању јединицу на Цетиње, али је добровољци заустављају на Дубовику и враћају на траг. Италијанска влада помаже окупљање црногорских војника у Гаети, где је створена њихова војна база, тајно и јавно стоји иза публицистичке активности на европским језицима, као што је и "Божична побуна" на Цетињу дело њихових људи. То ће се испољити и у споразумевању Јована С. Пламенца са песником Данунцијем, који је имао једац широко замисљен план о стварању пет патуљастих државица на југословенском делу јадранске обале. Мусолинијева влада је, одмах након промена 1922, преузела ову баштину и прихватила понуде сина краља Николе Петра.

То је била завршна фаза кризе из које двор није могао да нађе спасоносни излаз у сукобу са целим процесом српског националног препорода у Црној Гори. Све од Берлинског конгреса, тај се сукоб стално заоштрава, а подлога му је модернизација социјалних односа, израстање образоване интелигенције и јачање средње класе, које га историјски носе. Посебно су династичка промена у Србији, па демократизовање Русије иза револуције 1905, у овоме краљев положај дугорочно погоршавале. Стратешки положај Црне Горе, са Ловћеном над Боком Которском и базом хабзбуршке ратне морнарице, све је више долазило у несклад са захтевима модернизације традиционалне културе. Уставне промене, учињене више по мери понављања онога што је радио руски цар у Русији, сачувале су старо братство и капетанију у новом изборном систему. Није чудо да је сама Подгоричка скупштина 1918, омогућила Привременој влади која је њене одлуке требало да уведе у живот, да нову административну поделу ставља на

географску, а не стару братственичку основу.

Основно питање даљег политичког и друштвеног развоја Црне Горе је све више бивало везано за укупно решавање српског националног уједињења на Балкану. То је све више кудало на врата црногорске политичке традиције. Краљев двор је имао на располагању две могућности да рачуна на очување династије у будућности. Прво је, да се развију неке црногорске карактеристике које би општи идентитет друштва одвајао од заједничког српског. То је ишло врло тешко, јер у култури нема наговештаја тенденцијама посебног стандардизовања језика и прихватања неког другог имена за етнички идентитет. Раде Туров Пламенац се сећа, да је краљ Никола настојао да се у културном погледу што више примакне Хрватима, да је због тога са Штросмајером радио о уређењу односа са Ватиканом.

Алтернатива овом развоју било је очекивање могућности да би се у политичком погледу југословенско уједињење могло остварити уз одбацивање династије Карађорђевића, чланови краљевског двора су се у том погледу ангажовали. Руски војни аташе В. А. Артамонов је године 1911. известио да је створена официрска завера "Уједињење или смрт", коју у јавности називају "Црном руком". Ступили су у везу са руским посланством, војни министар, митрополит и престолонаследник Александар су с њима. Престолонаследник се убрзо разишао са завереницима, због њиховог става да ће самостално деловати против Аустрије, ако их Русија остави. У исто време је Артамонов известио да се црногорски краљевић Мирко приближио завереницима у "Црној руци", са могућношћу да се српски народ уједини под његовом влашћу. Иако је Подгоричка скупштина 1918. као историјски завршетак процеса изградње српског националног идентитета народа Црне Горе прихватила и династију Карађорђевића, главна тежина њеног посла се ипак односила на изградњу политичких, друштвених и културних претпоставки развијања заједничког националног бића, а не облика државе. То је историјски и предодредило трајност закључака те скупштине.

Било је више политичких покушаја да се обеснаже одлуке Подгоричке скупштине. Ипак се мора узети у обзир чињеница да одлуке скупштине не може довести у питање политички, или научни, појединац. Скупштина је била демократски изабрано народно представништво, позвано на свет да одлучи о судбини целог народа. Не може се доводити

у питање демократичност и правна основаност сазивања ове Велике народне скупштине, јер би се слични приговори о непостојању основе у тада постојећим уставима, могли упутити свим телима која су 1918. и наредне године обарала старе монархије и стварала нове демократске државе, основане на општеприхваћеном принципу самоопредељења народа.

Прва клица теорија о Црногорцима као посебној нацији, наговештена је у "Меморандуму" владе краља Николе Лиги народа у новембру 1920. У тим дипломатским документима се налазе и све потоње идеје о етногенези црногорске нације. Она је постала моћна друштвена снага, тек након успостављања федеративне државе под комунистичким вођством 1945. Њен главни идеолог, Милован Ђилас је признавао да црногорска нација не постоји, да се становништво назива српским, али би се та свест требала заменити црногорским националним идентитетом. Четири месеца после тога је и у једном предизборном

говору у Подгорници на првом месту истакао, "да двије ства-



ри никад нико није успио у Црној Гори, да црногорски народ одвоји од Србије и од Русије". Ђилас је порицао правне основе Подгоричке скупштине и тврдио да су оне укинуте доласком нове власти.

Слом комунистичког поретка у Источној Европи 1991–1992. ставио је одлуке Подгоричке народне скупштине 1918. о етничком уједињењу српског народа, на најдубље историјско искушење које је икад постојало. Вероватно се никада више ни у будућности неће моћи поновити у овако судбоносним околнос-

тима. Стратешка основа тог искушења, након распада југословенске државе 1992. је остала увек иста као што је била и раније – да ли Запад сме ризиковати да знатан део јадранске обале остави у оквиру јединствене српске националне државе? Као увек у прошлости, српска је држава и данас осумњичена да је смисао њеног историјског постојања да буде вечни друм којим моћна Русија са севера угрожава западну хегемонију на Медитерану. Историја је показала да су Подгоричкој скупштини историјски непријатељ идеологије, фишизам, комунизам, глобализам.

Највећа опасност закључцима Подгоричке скупштине 1918. јесте поништавање принципа самоопредељења народа, на коме је она пре осам деценија мислила да гради вечну зграду постојања. Све што данашње западне државе сада раде у смислу разарања јединствене југословенске, а с њом и српске државе, основано је на претпоставци да је принцип самоопредељења поништен. Теоретско полазиште за овако крупне промене у целом међународном праву је документ који је почетком 1990. група стручњака Карнегијеве задужбине за светски мир израдила под насловом "Самоопредељење у новом светском поретку". Лица која су израдила овај пројекат су годину дана после тога постали амерички политички функционери – шеф Карнегијеве задужбине и вођа групе писања овог пројекта, Мортон Абрамовић, је постао адвокат албанских националиста у сукобу са југословенском владом, Мадлен Олбрајт Државни секретар спољних послова, Ричард Холбрук главни дипломатски преговарач и Дејвид Шефер главни амбасадор за питање Хашког трибунала. Вољом ове изоловане групе је југословенско и српско национално јединство постало модел за пробу нове теорије.

Подгоричка скупштина 1918. је историјски на овом простору остварила глобални принцип међународног права о самоопредељењу народа. Прва руска револуција 8. марта 1917. га је поставила на дневни ред светске политике двадесетог века. Морали бисмо и закључити да се ни тај принцип, ни историјске поруке Подгоричке скупштине, неће угасити за још неколико наредних деценија. Без Русије никако. Борба за аутономију у условима изградње посебне црногорске нације је имало за последицу поделу народа, на завађене таборе. Та подела неће престајати ни у условима отцепљења и остварења конфедералног савеза. У европским оквирима, принцип самоопредељења је немогуће трајно укинути, јер се тиме доводи у питање опстанак постојећих нација уопште. Покушаји да се то све уради због Русије и против Русије, чини све западне напоре да Црну Гору одвоје од Србије само привременим решењима.

Милорад Екмечић

Из историје српске хералдике

## ОРДЕН СВЕТОГ САВЕ

На простору територијалне надлежности Српске православне патријаршије поодавно је створена традиција да се за извесне заслуге додељују одговарајућа признања, која су чинили највиши органи државне власти, поједине организације, друштва и установе. "Како у избору заслуга за које су се додељивала јавна признања, тако и у избору облика тих признања и њихових симбола, увек је био присутан одређен више или мање изражен класни интерес даваоца признања". Одликовања, нарочито она за ратне заслуге, стекла су посебну популарност у народу, посебно за одличја за заслуге у ослободилачким ратовима Турске, Бугарске и Аустро-Угарске. Дакле, ордени и медаље су постали један од најцењенијих видова друштвених признања, због тога што се њихова морална вредност могла најједноставније испољавати ношењем на оделу или униформи.

Ордени су иначе врста одликовања; видљиви знаци признања који се дају појединим лицима, организацијама, војним јединицама и радним колективима за разне заслуге према отаџбини (држави) у свим гранама државне управе и народног живота. Одликовање је почасно даривање и одавање признања за услуге учињене владару, држави или друштву; раније су даване племићке титуле, код неких држава и данас, а сад се даје један од постојећих ордена, медаља или споменица. "Додељује се појединцу или јединици за ратне заслуге, храброст и друге војничке врлине, а у миру код војске за мирнодопске заслуге и врлине, код грађанства за нарочите заслуге; научни рад, проналазак, умешно руковођење и тако даље". Склоност наших људи је да за своје истакнуте заслуге, са посебним задовољством, радошћу, поносом и уважавањем, прихватају ордене и медаље.

Сваки орден има своје лице и наличје. На лицу се налазе ликови познатих личности а на наличју се бирају разни симболи, којима се допуњује циљ признања.

На простору Србије Орден Св. Саве био је на трећем месту по значају и вредности. Установљен је 1883. године. Али његов изглед наличја промењен је 1904. године, уместо монограма "Троудомъ свонмъ въсь приобрѣте", стави година установљења 1883. Орден данас чини део светске баштине о орденима.

Ранг и старешинство краљевских ордена у Србији и њихови редови ишли су овако по рангу:

Бели орао	I реда
Бели орао	II реда
Таковски с мачевима	I реда
Таковски (равни)	I реда
Бели орао (равни)	III реда
Светог Саве	I реда
Таковски с мачевима	II реда



Таковски	II реда
Светог Саве	II реда
Бели орао	IV реда
Таковски с мачевима	III реда
Таковски	III реда
Светог Саве	III реда
Бели орао	V реда
Таковски с мачевима	IV реда
Таковски	IV реда
Светог Саве	IV реда
Таковски с мачевима	V реда
Таковски	V реда
Светог Саве	V реда

Према Закону, Орден Св. Саве "састоји се из једног, код V реда сребрног, а код осталих редова златног крста, чији су кракови зарезани у виду упадног тупог угла, те тако образује 8 испадних углова, на врховима којих има по једна куглица. Кракови крста од белог су емајља, а вивине су од плавог. Плави емајљ растављен је од белог једном танком пругом сребрном односно златном.

У средини крста налази се овалан бео емајљован медаљон, на коме је слика Св. Саве; око медаљона је плаво емајљован оквир, у коме је девиза ордена: **Троудомъ свонмъ въсь приобрѣте**. Старом ћирилицом, у V степену сребрним, а у осталим златним словима.

Орден Светог Саве носио се у свему исто као и таковски крст, само што се звезда носила на десној страни преију.

Декрет о додели Ордена Светог Саве био је на хартији у величини обичног табака, уоквирен венцем, у који су уpletени амблеми дотичног ордена с краљевским грбом горе. Декрет је садржао цео текст указа, којим су се у опште ордени давали и који су се одлагали у архиву канцеларије краљевских ордена.

На декрету се ударао печат ордена, који је у средини имао облик дотичног ордена, а око тога натпис "Краљевско-српски орден Светог Саве", у почетку са девизом **Троудомъ свонмъ въсь приобрѣте** а од 1904. године са годином 1883. Пречник печата је био 5 центиметара.

Ордени Св. Саве красили су груди војних лица, цивила и научника. Ношени су са поносом у свечаним приликама према тадашњем закону. После смрти носиоца ордена, предавани су музејима на чување или су породице исти чувале са великим поштовањем.

*Хивзо Голоци*

Културна сарадња

## РУСКИ УМЕТНИЦИ ОД СОПОЋАНА ДО МИЛШЕВЕ

*Милешевски клуб "Свети Сава" септембра прошле године био домаћин уметницима из руског града Иванова*

У организацији Милешевског културног клуба "Свети Сава" и "Сеоског прага" из Ужица а у сарадњи са руским центром за науку и културу у Београду "Руски дом" и Текстилном академијом из Иванова крајем септембра прошле године у Пријепољу су пет дана боравили ликовни уметници из двомилонског града Иванова у Русији, центра текстилне индустрије.



Светлана Кузмичева, "Оплакивање", 50x60

Петочлана екипа уметника коју су чинили: Светлана Иванова Кузмичева, доцент на Уметничкој академији, Владимир Петровић Мајаковски, асистент и три студента завршне године студија Маргарита Антољевна Аношкина, Олга Дмитријева Чекуринина и Евгеније Николајевич Шишкин, посетили су Текстилни комбинат "Љубиша Миодраговић", манастир Милшеву, Сопотницу, Куманицу... и сталну поставку слика Уметничке колоније "Милешева" у Дому Револуције.

Свој боравак на простору Старе Рашке уметници су искористили не само за успостављање нових односа сарадње међу уметницима са овог простора и културним институцијама него и за свакодневни рад. Изложба четрдесетак слика руских уметника насталих током боравка у Пријепољу, Новом Пазару, Ужицу... биће организована у Руском дому у Београду.

*М.М.*

## ПРАВОСЛАВЉЕ И СРПСКО НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ

Једно од најважнијих питања везаних за српску нацију јесте питање везе православља и Срба. Ова чињеница је посебно важна јер се види да је већина оних који се декларишу као Срби, или директно везана за православље и православну цркву, или традиционално припада православној култури. Због тога се стиче утисак да су православље и српство неодојиви. Са друге стране није потребно доказивати да су нација и религија две одвојене друштвене категорије и да међу њима није могуће поставити знак једнакости. Зато је веома важно објаснити овај парадокс. Јер он садржи многе нејасноће, од којих најважнија јесте она која, некад директно и грубо, а некад тихо оптужује СПЦ за онемогућавање интеграције, у оквиру српског националног корпуса, оних делова српског народа који припадају другим верама. Односно који су припадали другим верама и током историје отпали од српског етничког стабла и претопили се у друге народе. Најпре у Хрвате, затим у муслимане који би данас хтели да буду Бошњаци. Значи пре свега оне Србе који и данас говоре језиком који је српски и за које се директно српско порекло може без тешкоћа доказати.

Пре свега више је него видљиво да је православна црква одиграла немерљиву улогу у очувању српске националне свести у дугим годинама ропства под муслиманским османлијама и римокатоличком мађарском и аустријском влашћу. Зато српски народ може и мора да захвали СПЦ за свој опстанак. И са те тачке гледишта Црква је историјски гледано, најзначајнија институција српског народа. Значајнија од државе. Јер је била једини репрезент народа за време док држава није постојала. Исламска вера је подразумевала оно што се код нас мало зна, а то је, да је најтипичнија манифестација верског учења у њој шеријатско право, а не теологија као код хришћана. Професор исламског теолошког факултета у Сарајеву Фикрет Карчић каже: "За муслимане право није само елемент укупног исламског учења већ његов функционални израз". Самим тим egzистенција муслиманске заједнице није могућа без државе. "По исламском схватању, државна власт је подвргнута праву, а главна дужност државног поглавара је заштита и провођење шеријата". А како је једна од најважнијих одредби шеријата да сви муслимани, без обзира на нацију, чине једни тело и политичку заједницу без обзира на порекло. То је јасно да актом примања ислама они морају прихватити као трајну чињеницу да верско јединство става изнад сродства, нације и свега другог.

Кур'ан као основни извор исламског права о томе каже: "О вјерници, не пријатељујте ни са очевима вашим ни са браћом вашом ако више воле невјеровања од вјеровања. Онај од вас који буде с њима пријатељовао, тај се доиста према себи огријешо" /Кур'ан, IX, 23/. Према томе актом примања ислама они се морају одрећи своје нације, ако је она немуслиманска. О томе је говорио некад познати муслимански интелектуалац Осман-Нури-бег Фирдус: "бити у исто вријеме муслиман и осјећати се национално, то није могуће: ислам је пречи од народности, и то се мора трпјети, јер то захтијева сношљивост а ова је основно обележје савремене културе". Фирдус ово вели тридесетих година овога века, када је на муслимане из Југославије вршен притисак "интелектуални/ да се национално изјасне као Срби или Хрвати, отуда позивање на поштовање ове чињенице. Али оно што је важно јесте податак да Фирдус у условима тоталне немоћи исламског света и чињенице да живи у држави која се према владајућој идеологији краља Александра треба изграђивати као једнонационална-југословенска, има снаге да поручи: нас муслимане оставите изван те ваше југословенске нације, ми смо ипак нешто друго. И ту је суштина проблема. Није уопште питање, са тачке гледишта муслимана, да ли њих СПЦ хоће да призна или неће, јер они сами ако су муслимани не могу прихватити да буду браћа са немуслиманима у овом случају са Србима и Хрватима нити да са њима живе у држави која би негирала шеријатске поставке. Они муслимани који су могли да то учине, а таквих је било, мало али их је било, су у суштини напустили ислам и престали бити муслимани у шеријатском смислу. Јер је према учењу шеријата негирање било које јасне шеријатске обавезе за собом обавезно повлачило губљење статуса муслимана и искључиво смртну казну. Нормално у условима какви су владали у краљевини Југославији није било могуће остварити овај шеријатски пропис, али су такви људи за муслиманску заједницу били отпадници и нико није хтео за њима да иде. То је показала ситуација која се одиграла у току последњег рата 1992-1995. Огромна маса муслимана следила је политику оне партије која је имала подршку исламске заједнице, а то је била СДА. Сви остали били су проглашени вероодступницима-муртадима. О томе је донето верско правно мишљење-фетва која се мора извршити.

Слична је ситуација била и са римокатолицима српске народности. Мада је према свим веродостојним подацима

граница између Срба и Хрвата била на реци Цетини у садашњој Хрватској и на Пливи у Босни, тако да су Макарска, Плоче, Дубровник и острва Хвар и Брач била етнички српска, данас су ти људи римокатолици и Хрвати. Неки од њих су римокатолици веома дуго, неки су се покатоличили током историје под притиском аустријских, мађарских и млетачких власти. А затим је после римокатолическа уследило похрваћивање. И велике масе Хрвата у данашњем смислу те речи је тога свесна и то не крије. Карактеристичан је став познатог естрадног уметника Јосипа Пејаковића који је рекао: "То што је неки мој предак у Тивту чувајући главу измоллио: Света Маријо, милости пуна, то понављао ко зна колико пута, а касније пренио на цијелу породицу, то што су Пејаковићи прије 150 година од православаца постали католици, са мном нема никакве везе. Тај је процес текао поступно и он се најбоље види из анализе чувеног каноничара и епископа српске цркве Никодима Милаша који каже: "До 1014 године, као што је познато, Рим је исповједао никео-цариградски символ. Те је године он модифицирао VIII члан истог символа и усвојио је нови догмат о исхођењу Духа светог, прогласивши да Дух св. не исходи само од Оца него и од Сина/Filioque/. Хрвати, који су се држали вјеровања словенских апостола Кирила и Методија и који су од времена кнеза Бранимира признали били над собом власт римског папе и с њим ступили били у спољашњу унију, исповједали су и сада у XI вијеку/никео-цариградски символ, и дакле су исповиједали православни догмат о исхођењу Духа светог, исто као и остале догмате православне источне цркве. **Били су дакле по свом вјеровању православни,** и само у јерархијском одношењу били су зависни од римског папе". Из овога навода познатог владице Милаша види се да су и Срби и Хрвати имали исту православну веру. И тада је било могуће да и они православни који су били под византијском јерархијом и они који су били под римском међусобно опште и задрже јединство. Али са црквеним одвајањем, најпре јерархијским, а затим догматским, сви они Срби који су дошли под јурисдикцију римске цркве, почели су да се постепено одвајају од православних Срба. То одвајање није било национално, већ верско. Али је то било сасвим довољно да се међу Србима двеју вера постепено и полако прави зид. Тај зид је био формиран друштвеним и политичким разликама које је међу припаднике двеју деноминација правила заједница заснована на религији. О етничком саставу великог дела Хрватске све

од Херцеговске-превлаке па до Цетине је познати загребачки историчар др Иво Голдстеин рекао: "Подручје Неретљанске кнежевине од 12 стољећа инкорпорира се у хрватски државни простор а Неретљани практички без остатка постају дио хрватског народног корпуса. До тада се о њихову хрватству ваља говорити са резервом, јер има и другачијих података. Примјерице Порфирогенит тврди да Неретљани потјечу од некрштењих Срба". Ову чињеницу не могу да не спомену чак и врло пристрасни писци др Јосип Буторац и др Антун Ивандија кад кажу: "Језгра хрватског народа настанила су се на подручју јужно од Гвозда и Саве... а уз морску обалу до Цетине. Источно одавље настале су посебне земље Паганија или Поморје од Цетине до Неретве...". Према томе др Голдстеин каже да се до XII века а он почиње 1101. године не може о Неретљанима, и нормално свима јужније од њих говорити, као о Хрватима, а то је значи најсигурнији доказ да су ови људи барем 47 година од великог раскола 1054. били римокатолици и како научно прихватљив извор, Константин Порфирогенит, каже Срби. А римокатолици у Боки, Дубровнику и Босни нису били Хрвати ни тада па све кроз средњи век, да би се тек у XIX стољећу кроатизирали. Како каже Јеремија Митровић "Дубровчани никада нису записали да су народности ове или оне, већ су истицали своје Словинство". Али када су говорили о језику они су стално истицали и свој језик називали српским а не хрватским. Старо становништво Дубровника било је романско, али се оно сталним приливом из херцеговачког залеђа постепено претварало у српско по својој суштини. Нормално било је и Хрвата придошлица али много мање. Слична је ситуација била и у Босни и Херцеговини. Чак пред крај XIX века Хрват, Анте Радић извештава да је сеоском свету име Хрват "посве непознато". О томе је говорио раније и фра Иво Франо Лукић да "Крајиници од Хрвата не знају нити имена".

Значи да чак ни чињеница да су дуго времена били римокатолици и тако одвојени од православних Срба није било довољна да буду Хрвати. Јер национално питање није ни било важно за утврђивање социјалног положаја појединца и заједнице. Тек када национално питање долази на дневни ред, отприлике од друге половине XIX века, римокатолици који су у суштини били Срби почињу да се кроатизирају. О томе је римокатолички бискуп Мато Водопивић рекао: "Синци сила нам је да будемо Хрвати, и то ваља бити, ако нећеш да те многи прогоне, премда ни ми у детињству, ни наши оци, ни наши дједови, нијесмо знали за то име".

Основно питање које се може поставити јесте: Ако је тачна чињеница да је већина становника од Цетине на југ и од реке Пливе и Врбаса на исток била српска, чак и кад се ради о римокатолицима, шта је то што је учинило да они са православним Србима не чине исту целину и зашто су се претопили у Хрвате?

Одговор на то питање није тешко дати, ако се познају догматске основе и устројство и римокатоличке и православне цркве. Најважније од свега што треба знати јесте чињеница да је према учењу и једне и друге цркве њен утемељивач Богочовек Исус Христ. И он се није родио да би се бавио питањем било које посебне нације. Зато задатак Цркве није да се бори за нацију нити да је спасава. Циљ Исусов, а самим тим и Цркве, која следи његово учење, јесте да спасава душе, појединачних људи без обзира којој нацији или раси припадају. "Исус Христос је о Себи учио да је Син Божји и Спаситељ, који је дошао на земљу да људе спасе од греха. Сви су људи једнаки пред Богом, браћа међу собом. Човек треба да воли ближњег свога као себе самога, а наш ближњи је сваки човек". И ту је централни део проблема. Нема значи Срба и Хрвата у хришћанском учењу. Нови завет као главни извор хришћанства о томе каже: "Гдје нема Грка ни Јеврејина, обрезања ни необрезања, дивљака ни Скита, роба ни слободњака, него све и у свему Христос" / Колошанима посланица светог апостола Павла: 3,11/. Ако је то већ тако могло би се поставити питање, па како онда поделе на Србе и Хрвате по верским шавовима. И ту лежи одговор на други део дилеме. Нема уопште Срба и Хрвата за учење цркве, али за сваку од цркава у питању има нечег другог има: римокатолика и православних и ту настаје разлика и одговор зашто није било могуће окупити Србе римокатолике и Србе православне у оквиру једне националне заједнице. У току дугог историјског раздобља нација није била примарна за стварање државе. Постојала је заједница која је окупљала народе: средњовековна Србија, Мађарска, Хрватска итд. Али је национално у њима било у другом плану. Тим државама је религија давала легитимитет и она је следила универзалистичке тенденције чији је циљ био стварање вишег јединства од националног. Тако је нпр. православна црква учила да мора постојати једно царство и о томе је познати византолог Острогорски објашњавајући освајање бугарског цара Симеона на рачун Византије рекао: "... Симеон, кога су сами Византинци називали полугрком, био је прожет идејом о узвишености царског достојанства и, слично Византинцима, убеђен да у целом свету може постојати само једно царство. Он није желео да створи посебно бугарско царство поред византског, већ да оснује ново универзално царство, уместо старе Византије". У томе смислу етничке границе између Срба и Грка су постајале релативне. Раде Михаљчић познати медијалиста каже да је сам утемељивач династије Немањића, Стеван Немања у оснивачкој повељи манастира Хиландар, признао идеалну надређеност Византије: "јер Бог премилостиви утврди Грке царевима, а Угре краљевима..." И тек је касније са рађањем независне српске државе и слабљењем Византије етничко разграничење јача. Михаљчић о томе каже: "На темељима самосталности

државе и цркве изграђивала се свест о етничком разграничењу, односно о етничкој посебности, али је она озбиљно пољуљана после смрти цара Душана". Михаљчић о томе вели "Довољно је само погледати текст Даниловог настављача у којем он осуђује уздицање српске архиепископије на ранг патријаршије, проглашење царства и раскол цркве. Став Даниловог настављача поистовећује се са византијском државном и црквеном идеологијом". Посебно је важно да се томе придружио део монаштва које је живело на Светој Гори која данас важи за лучу националне свести. Они су осуђивали два српска владара са царским титулама: Душана и Уроша.

У римокатоличкој цркви та је чињеница била још израженија. Док је у православној однос државе и цркве био уређен на принципу симфоније, дотле је у римокатоличкој владало правило папоцезаризма тј. обавеза владара да се подчини папи. Самим тим било је јасно да су припадници двеју различитих усмерења у оквиру хришћанства тј. православни и римокатолици били окренути ка стварању јединства са својим једноверницима без обзира којем су народу припадали и да су се, у мери у којој су се цркве сукобљавале, припадници истог народа а различитих вера нашли на различитим странама. Једноставно није у средњем веку било могуће на просторима који су насељавали Срби замислити живот изван цркве. А самим тим су сви друштвени и политички односи били остваривани у томе окриљу, што је посебно дошло до изражаја код римокатолика. Расколом из 1054. године то је добило озбиљне димензије. Тада је дошло до међусобног проклетства између Рима и Цариграда. Снажнија римокатоличка црква је чак освојила Цариград и тамо формирала своје Латинско царство. "Латинска владавина у Цариграду обележена је ужасним насиљима над православним Грцима: храмове су им отимали, па чак и скрнављивали". Све то није могло да не остави трагове на односе православних и римокатоличких Срба. Срби римокатолици били су окренути заједници са: Хрватима, Мађарима и Италијанима јер их је на то нагонила црква, а за њих је припадност цркви била важнија него ли припадност народу. Јер је "земаљско царство кратко, а божје довијека". Нормално ти односи нису били једнозначни. Повремено су се и смиривали и одликовали сарадњом.

Тако је нпр. српски краљ Урош био ожењен римокатоликињом Јеленом Анжујском, краљ Милутин је био велики дародавац римокатоличке катедрале посвећене Светом Николи у Барију у Италији. Дубровачки трговци су имали своје колоније у Србији, которска властела уживала изузетну почасти на двору српских краљева и царева, поједини владари мењали веру и час били римокатолици час православци као нпр. Стефан првовенчани који "је по савету нове супруге одлучио да се одрекне источне шизме и приђе католичкој вери". Све се то одражавало на међусобне односе

православних и римокатоличких Срба. Али је са временом, како се православље učvršćivalo код једних и римокатолицизам код других, затварање у верске заједнице постојало све херметичније тако да су се Срби одвајали једни од других. Зашто је то тако најбоље објашњава велики православни мислилац Булгаков кад говори о односу са неправославним хришћанима: "Пре свега православље себе схвата као истинску цркву која поседује пуноћу и чистоту црквене истине у Духу Светом. Одатле проистиче његов основни однос према свим другим вероисповестима као одвојеним – непосредно или посредно – од црквеног јединства: оно може да стреми једино јединоме – да оправослави читав хришћански свет како би се све вероисповести улиле у јединствену матицу васељенског православља. То није дух прозелитизма или империјализма, то је сама логика ствари, јер је истина једна... истина је неумољива и необорива и она не подноси компромисе." Само схватање истине је идентично у римокатоличкој цркви. Тако да се види да православна црква, која се бори за спас душа не може да прихвати у своје окриље оне који тај спас неће. Према томе ако ти други макар били и Срби спас траже у оквиру друге истине овога пута римокатоличке, онда је јасно да се по логици ствари они удаљавају од своје православне браће и приближавају онима који са њима чине исто црквено стадо овога пута Хрватима и дуготрајним заједничким животом постепено претпајају у њих. Када се при томе има у виду да је током историјског развоја снажнија, богатија и јединствено организована римокатоличка црква наступала врло агресивно према православљу, то је још више правило баријеру међу Србима двеју различитих хришћанских цркава. Епископ Никодим Милаш веома детаљно показује каквим су се све средствима служили делатници римокатоличке цркве да би изазвали мржњу и нетрпељивост код својих верника, без обзира којој нацији припадали, према православнима, опет без обзира о којем народу да се ради.

Своје непријатељство према православним Србима римокатоличка је црква посебно снажно развијала у оним крајевима где је имала подршку власти каква је била ситуација у приморју и континенталној Аустрији и Угарској, али исто тако и у Босни где су и једни други били под влашћу делимично инородних и иноверних Османлија тј. муслимана.

Посебно је значајно истаћи да је упркос верске различитости за време владавине српских владара и средње-вековне Србије у подручјима где су живели измешани Срби римокатоличке и православне вере држава настојала да осигура верски мир. Римокатолички писац Дјелчић о томе каже: "... али од дана када је Урош II примио власт над том државом, Котор је имао мир у погледу религије и ништа мање у политичким и административним стварима". Са губљењем власти Србије над тим подру-

чјима и успоставом млетачке доминације стање се мења. Став према православљу најбоље је изразио надбискуп Змајевић: "У Далмацији никада није била толерирана схизматичка грчка вјера... Од тог одметничког народа и његове цркве мора се клонити сваки прави син римске цркве и избјежавати свако опћење". Ако овако високи прелат римокатоличке цркве каже да никада православље у Далмацији није било толерисано, немамо разлога да му не верујемо. Ако при томе налаже римокатолицима, самим тим и Србима те вере, да се клоне православних, онда је јасно зашто није могућ заједнички живот две вере у оквиру истог народа и зашто је постепено од римокатолика Срба постала народносна хрватска маса. Пример Дубровника који је од како је пословен, како смо видели, постао српски, најбоље показује зашто су и они Дубровчани који су били Срби-римокатолици са временом постали Хрвати.

У једном извештају стоји: "Надражени од римокатоличног свештенства Дубровчани су толико зашли били у своје фанатизму противу једноплеменика својих православне вјере, да су сматрали да сам опстанак републике зависи од те братоубилачке искључивости.

Сачувало се код њих предање, да је 1220. год. био у Дубровнику св. Франциск Асиски, и на питање Дубровчана, колико ће постојати њихова република, да је одговорио, да ће трајати донде, док врста њена буде затворена за схизматике. Исто тако да је св. Јаков марлијски у једној проповједи пророковао да ће се свршити република тада, када се у граду озиди прва православна црква". После тога сасвим је јасно што су Дубровчани, будући по етничком пореклу и суштини Срби или посрбљени Романи, исказивали непријатељство према православним Србима. Они православни који су се успели населити у Дубровнику били су свакако шиканирани. Деца се нису смела крштавати, опела обављати, калуђере су гонили итд.

Међутим, ти Дубровчани који су гонили Србе православне нису били Хрвати. То је прворазредна чињеница. Са Хрватима су чинили исту верску заједницу и тако били блиски, али Хрвати нису били све до касно у XIX век. Вера их је значи раздвојила од православних Срба, али их национално није утапала у Хрвате, све док је римокатоличка црква поштовала Јеванђеља у којима се, како смо видели, не прави разлика између Грка и Јеврејина и слободног и роба. Када се, како је рекао поменути бискуп Водољивић, кренуло са националним притисцима резултат је био јасан: крштења у истој цркви са хрватима, школовање у истој школи, слављење истих празника, сахрањивање на истом гробљу и пре свега брачне везе унутар своје верске заједнице, учиниле су своје.

Слична је ситуација била у Босни. Како смо видели нема код босанских католика присутности хрватске свести. За време дуготрајне османске мусли-

манске владавине обе хришћанске заједнице биле су сконцентрисане на колективни живот око своје цркве. Читав правни живот који се одвијао на приватно-правном пољу; породични, наследно правни односи регулисан је у оквиру верске заједнице. Тако да су православни Срби били везани за српску православну цркву, а римокатолици за своју. Једноставно речено верски концепт није дозвољавао зближавање. Босански римокатолици су тако били окренути сарадњи са Римом, Загребом, значи највише са Хрватима. Али никада се нису у народном смислу поистовешћивали са Хрватима. Они су напосто били римокатолици, а како историјски извори показују средњовековни босански владари свој су језик звали српским. Али је то српство било потиснуто немогућношћу верске сарадње са већинским србима-православцима. Међу њима је чак било и озбиљних сукоба, нормално не ратних, већ пре свега јурисдикцијске и финансијске природе, у којима су се босански римокатолици ослањали на Ватикан, Дубровник и на Хрвате, али никада нису сами рекли за себе да су Хрвати. Они су били римокатолици и то је за њих било све. Тек када долази оно о чему је говорио бискуп Водољивић, они полако почињу да као директну верску заповест прихватају хрватску народност. Тако да има једна интересантна анегдота када мајка, касније истакнутог хрватског књижевника Анте Алауповића пита свога сина "Ма синко, каква су то нова вјера Хрвати". Кад јој је жупник, после мисе, рекао да су и она и сви остали парохијани од тога тренутка Хрвати, за њу није било дилеме како ће поступити. Она је постала Хрватица јер одбити жупникову наредбу значило је отићи у пакао. А то најбоље показује да православна црква није могла ништа да учини да би ове римокатолике привукла. Јер је за њих рајско блаженство и страх од пакла био много важнији од порекла. Уосталом и они школовани и свога српства свесни римокатолици су показали да им је вера важнија од нације и мада су били Срби животом у римокатоличкој заједници, крштење са Хрватима, кризмањем, молитвама, заједничким празновањима и на крају сахраном на римокатоличком гробљу су се реално одвојили од Срба – православца.

Према томе основни закључак који се на основу претходно наведених чињеница може извући јесте следећи. Више је него јасно да је стицај историјских околности био такав да православна црква није имала могућности да инкорпорира у српско биће оних Срба који су били искрени припадници римокатолицизма и исламства. Пре свега православна црква се мора држати онога што митрополит Амфилофије Радовић каже да је "нација увјетна вредност, није вјечна и никад је нисам покушао обоготворити".

Колико је нација за учење цркве релативна најбоље се види из става владике Николаја који тврди: "Ја мислим на Југословене: Србе, Хрвате и Словенце, који су једна иста нација по својој крви,

судбини и својим жељама." Затим сетимо се речи Булгакова да је истина једна и да са неистином не може бити компромиса. Како начинити компромис са оним ко чини смртни грех? Њему је могуће опростити то је хришћански, али се његово опредељење за трајно вршење греха као што је вишеженство код муслимана не може толерисати. Он као такав не може бити члан заједнице.

Не може бити пример за углед.

Оно што на први поглед може изгледати као доказ да ове констатације нису тачне, а то је случај нација које имају више вера а ипак се рачунају као нације, само су изузеци и то врло специфични. Нормално овде се мисли на нације у етничком смислу. А то су Немачка, Холандија, Украјина и то је практично све, осим малих изузетака. Овде је свест о томе да су они Холанђани, Немци, Украјинци последица чињенице да су имали специфичне услове живота. Али ни код њих, мада кажу да су припадници неке од поменутих нација, сукоби по верској основи нису искључени. Па зар икоме треба спомињати сукобе у Украјини, и то не између правих римокатолика и православних, него између православних и унијата које раздваја само чињеница да ови други признају папу и ништа више. А чувено немачко верско јединство није уопште тако чврсто као што се мисли. Милорад Екмечић о томе каже "Раздвајање на две хришћанске заједнице, велики верски рат 1618–1648. имали су за последицу да су се развила два црквена народа, од којих је сваки показивао изграђену свест посебне нације". О томе један немачки протестантски научник каже: "... наша је нација од почетка раздвојена у два тора. Ово стање ствари почиње из средишта и налази пута до периферије нашег постојања, дубоко у најмање и најсвакодневније аспекте наших живота. Свуда се сукобљавамо са религиозним предрачунама, свуда се удара на ограду, боље рећи зид вере". Зато Екмечић каже: "Два немачка хришћанства је уједињавала само религиозна несношљивост према јеврејским суграђанима".

Све то показује да је амерички политиколог Семјуел Хантингтон сасвим у праву кад каже да религија много више него нација одређује идентитет појединца и да неко може бити пола Арапин а пола Француз, али да је много теже бити пола римокатолик а пола муслиман.

Због свега тога више је него јасно да стапање припадника различитих вера у исту нацију може да се оствари у оном степену у коме се верско осећање губи иначе ће, природно, солидарност бити много већа према припадницима друге нације а исте вере, него обрнуто. Стога однос вере и нације а самим тим и православља и нације мора много више бити предмет политичке науке.

Мирољуб Јевтић

## Научни скупови

# КРАЉ ВЛАДИСЛАВ И СРБИЈА 13. ВЕКА

У организацији Историјског института САНУ из Београда и епархије милешевске 15. и 16. новембра у Пријепољу је одржан дводневни научни скуп "Краљ Владислав и Србија 13. века".

Првог дана учесници скупа су радили у манастиру Милешеви где их је по-

учешће у дводневном раду скупа узело је 17 научних радника. Као гост скупа учествовала је и Анђела Гавриловић, ученица из Београда, победник на савезном такмичењу из историје. Сви радови ће бити штампани у посебном зборнику.



Учесници научног скупа "Краљ Владислав и Србија 13. века"

здравио владика милешевски г. Филарет а другог дана у новоизграђеном владичанском двору.

– Историја Милешеве као и историја свих наших духовних светиња остаће до дана данашњег један непрекидан ритам рушења и обнављања. Има неке више историјске правде, да не кажем Божије, у томе што ми данас, после вишевековних паљења, скрнављења, пљачкања и разарања гроба Светог Саве и краља Владислава, ипак стојимо скупљени у његовом васкрелом храму, око тела његова и васкреле епархије милешевске, рекао је Славенко Терзић, директор Историјског института САНУ отварајући скуп.

## Друштво и културни идентитет пљеваљског краја

Завичајни музеј у Пљевљима организовао је 17. 18. и 19. новембра у читавници Народне библиотеке "Стеван Самарџић" у Пљевљима научни скуп Друштво и културни идентитет пљеваљског краја од средњег века до новијег времена.

Учесће у раду скупа узели су истакнути научни радници из Београда и Подгорице. Сви радови биће публиковани у Гласнику Завичајног музеја.

М.М

## ИЗ НАРОДНЕ РИЗНИЦЕ ШТА СЕ НЕ ВАЉА

- Не ваља кроз овце пронети јаје. (Хоће овцама да расту гуше-јајаруше)
- Не ваља кад се овце тукају. (Удариће ветар)
- Не ваља бити даждевњака. (Ако писне оглувећеш)
- Не ваља пре Ђурђевдана спавати на ливади. (Јер ћеш дремати целе године)
- Не ваља код ватре рећи где си нашао гнездо птице. (Јер ће птице појести змија)
- Не ваља ракију из чаше враћати у флашу. (Јер ће се сватови сваћати)
- Не ваља чупати траву. (Удариће киша)
- Не ваља пишати по путу. (Јер ће ти дим ићи у очи)
- Не ваља, по завршеној косидби, оставити косу ненаоштрену. (Јер ће је ђаволи оштрити)
- Не ваља плести кад мушкарац једе. (Јер ће му се залогаци заплетати)



## КУЛТНИ И МОЛИТВЕНИ ПРОСТОР

Богато средњовековно наслеђе Подимља обухвата и неке од најважнијих споменика српске историјске и уметничке баштине. Осим Милешеве краља Владислава, врхунског дела немањибког задужбинарства, незаобилазно место припада и епископији у Бањи Прибојској, подигнутој на граници према иновернима. Ту су, такође, недавно обновљени манастири: Давидовица, породични и гробни храм веома угледних племића, као и Куманџа, знаменито култно место овога подручја, у којем су столењима почивале свете мошти, у оригиналном, средњовековном реликвијару. Па и цркве које су наше доба дочекале у рушевинама – попут Заступа, Житина, Мила или

Пустине – остављају снажан утисак својом некадашњом величином и градитељским облицима. Може се стога разумети, што је у сенци ових остварења остала једна, на први поглед скромнија скупина споменика. То су цркве и монашке насеобине пењинског типа. С обзиром да су у питању занимљиви, а у неким случајевима и веома важни садржаји, начињен је пројекат њиховог проучавања. Уз подршку Музеја Подимља у Пријеполу, као и Милешевске епархије, њихово остваривање започето је у лето 2000. године, рекогносцирањем појединих локалитета у области средњег Подимља. Међу њима, највећи значај свакако имају пењине-испоснице манастира Милешеве, које су у току поменуте кампање делимично проучене.

Испоснице се налазе око 2 км југоисточно од манастира Милешеве, у кречњачком масиву који се уздиже на излазу из кањона Милешевке, са његове леве стране. Настале су адаптацијом природних окапина на северној, окомитој литици под средњовековном тврђавом Милешевац. Оне чине нераздвајни део сликовитог, еколошки нетакнутог природног амбијента, који и дан-данас настављају реликтне биљне и животињске врсте. Такав врлетни и драматични предео, који је омогућавао осамљивање и осећај близине боже, сматран је у средњем веку посвећеним амбијентом, створеним за монашки подвиг. Испоснице припадају особеном типу монашке заједнице, у науци познатом под именом пењинска лавра. Другим речима, то је насебина пустиножигеља, која је била непосредно везана за општежитељни манастир Милешеву. Овај облик монашког живота настао у 6. веку на простору Јудејске пуштине, распростра се током средњег века широм источног хришћанског света. Његов успех потицао је отуда, што

је обједињено два наизглед супротстављена начина живота – општежитеље и идеоритмију, то јест отшелништво. Тако су пустињаџи-лавриоти током седмице обитавали у својим пењинама, које су биле довољно, али не претерано удаљене од манастира. Ту су се бавили молитвом и контемплацијом, али и другим активностима, какве су мануелни рад – рецимо плетење ужади и корпи – али и преписивање књига. У манастир су, по правилу, одлазили недељом и празником, и ту учествовали у литургији и заједничком обеду. Након тога, враћали су се у своје келије, са залихама хране и другим потрепштинама. Овакав начин живота

пењине води увис дугачак разгранат канал са проширењима, који је при врху био зазидан. На дуготрајну употребу ове испоснице указују две уске, подзидане терасе, наднете над провалијом, одакле се пружа поглед на кањон и околне литице. Очигледно је да су некадашњи обитавачи имали обичај да ту проводе време. О томе сведоче две стопе, уклесане на ивици терасе, као и камен-рукохват, углачан од употребе.

Од ове локације, идући ка истоку, стиже се до "Савиних вода". У питању је разуђен комплекс, који обухвата више садржаја. Ту се, у једној пењини, налази непресушни извор воде који, према веровању, има лековита својства.

Наспрамна окапина, кружног облика и оклесаних зидова, некада је служила као култни и молитвени простор. О томе сведочи ниша, под грубо формираним луком, која је пробијена на њеној источној страни. Првобитну функцију простора, као и укорененост једне старе традиције, потврђују и садашњи обичаји. Наиме, побожни грађани Пријеполја и околине овде долазе да се помоле, да упале свећу и дарују иконицу. Испред ове капелице пронађени су површински налази керамике, који потичу из средњовековног раздобља. Занимљиви садржаји налазе се и на вертикалним литицама које ови-



Савина пењина

условио је и физички изглед и организацију пењинске лавре, о чему убедљиво сведоче и локалитет у кањону Милешевке.

Испосницама се прилази идући страном, од подграђа тврђаве, то јест од заравни са његовог јужног краја. Оне се састоје из три основне целине. То је западна испосница, затим комплексе источне испоснице, у народу познат као "Савине воде", и још једна пењина, средишња по положају и највећа по димензијама. Будући да је она неприступачна без одговарајуће опреме, за сада је остала неиспитана. Сви побројани објекти повезани су стазама, по којима је лавра, на грчком језику, и добила своје име. Пробијене у стени, а на стрминама допуњене уклесаним степеницама, оне су служиле за комуникацију међу келијама, а истовремено означавале границу монашке заједнице. Те средњовековне стазе и данас постоје и користе се на сличан начин, с тим што су неки стрмији делови пута обезбеђени помоћу гвоздених ланаца. Западна испосница вероватно је била стамбена по својој намени. Она се састоји од пространог, подзиданог платоа, који се продужава у релативно уску и дубоку пењину. Из ове

чавају прилаз поменутим пењинама. То су правилно клесане нише различитих величина. У оних великим биле су иконе или крстови, а у мањим су могле стајати светиљке. Изузетан амбијент представља свакако уздигнута зараван са које се пружа најпотпунији поглед на околне пењине, литице, као и кањон Милешевке. Сигурно да није случајно, што су баш на овом месту у стени уклесана монументална седишта, са наслонима и рукохватима. Уз мало уживљавања у прошлост, можемо замислити монахе, некадашње становнике пештера, како у њима седе – разговарајући, или медитирајући у тишини. Најзад, одређена запажања могу се начинити и о највећој, још увек неистраженој пењини, која су добијена осматрањем уз помоћ двогледа, са терасе напуштеног градилишта пута према Сјеници. У њој су сачувани значајни остаци архитектуре, укључујући једно здање грађено од веома правилних каменних квадера. Полазећи од сазнања о делатностима вршеним у пењинским лаврама, могла би се изнети претпоставка – коју, разуме се, треба проверити на самом терену – да су у питању рушевине некадашњег скрипторијума.